

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Кол жазма укугунда
УДК 913.796.5(572.2)

КУЛТАЕВА Акмарал Кубанычбековна

**АЙМАКТЫН ТАБИГЫЙ-ТУРИСТТИК ПОТЕНЦИАЛЫН
БААЛООНУН ГЕОЭКОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ
(КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮК АЙМАГЫНЫН МИСАЛЫНДА)**

Адистиги: 25.00.36 - геоэкология

География илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2016

Диссертация Ош мамлекеттик университетинин экономикалык, социалдык жана саясий география кафедрасында даярдалды.

Илимий жетекчи: география илимдеринин доктору
Низамиев А. Г.

Расмий оппоненттер: география илимдеринин доктору,
профессор **Шүкүров Э. Ж.**

география илимдеринин кандидаты,
доцент **Кермалиев Р. С.**

Жетектөөчү мекеме: Карасаев атындагы Бишкек
гуманитардык университети

Диссертация 2016-жылдын 16-сентябрында саат 13.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ош мамлекеттик университетинин алдындагы география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча Д.25.15.515 диссертациялык кеңеште корголот. Дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков к., 51.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин борбордук китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2016-жылдын 15-августунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, география
илимдеринин кандидаты, доцент

Молдошев К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Кыргызстан территориясы боюнча салыштырмалуу чакан өлкө болгону менен ал табигый-географиялык жактан, ага байланыштуу социалдык-, экономикалык- жана экологиялык-географиялык жактан бири-биринен кескин айырмаланган аймактардан туруп, ар түрдүү генезистеги, структурадагы жана сапаттагы туристтик ресурстарга ээ. Мындай шарт тиешелүү аймактарда туризмдин ар кандай түрлөрүн жана формаларын өнүктүрүүгө жана ошол эле маалда калктын кеңири суроо-талабын камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берет.

Мындан улам Кыргызстанда туризм аймактык экономиканын приоритеттүү тармагы катары өнүгүүгө шарты бар аймак болуп анын түштүк бөлүгү эсептелинип, өлкөнүн 4 административдик-территориялык бирдигин (Баткен, Жалал-Абад жана Ош областтары жана Ош шаары) өз ичине камтып турат. Аталган аймактын ыңгайлуу географиялык абалы табигый көрүнүшүн сактап калган ландшафттар жана бай тарыхый-маданий мурастар менен айкалышып, азыркы ар тармактуу туризм индустриясын калыптандырууга зор өбөлгөлөрдү түзүп турат. Башкача айтканда, аталган аймактын “Орто Азиянын бермети” аталган Фергана өрөөнүнүн курчоосунда, “Дүйнөнүн чатыры” аталган Памир-Алай жана Тянь-Шань тоо түзүмдөрүнүн четки алкактарында жайгашкан абалы ага уникалдуулук жана контрасттуулук касиеттерди берип турат. Дүйнөдөгү эң ири жана жалгыз реликттик жаңгак-жемиш токойлору, бадам жана мисте массивдери менен катар жапайы анар, анжир, жүзүм, тыт таркалган өрөөндөр, жыштыгы боюнча дүйнөлүк мааниси бар арча токойлору, эң көп сандагы үңкүрлөр жана тарыхый-маданий эстеликтер ушул аймакта жайгашкан.

Бирок түштүк аймактын территориясы экологиялык-географиялык жактан али жетишсиз изилденип, ал туризм тармагынын комплекстүү өнүгүүсүнө жана текши жайгашуусуна кедергисин тийгизип келет. Ошондой эле изилдөөлөрдүн басымдуу бөлүгүндө туризмдин өнүгүүсүнүн социалдык-экономикалык артыкчылыктары каралып, ал эми экологиялык жагдайларына жетиштүү көңүл бурулбай келет. Мунун натыйжасында бүгүнкү күндө айрым территорияларда туристтик жүк (басым) ашыкча байкалып, ал эми кээ бир потенциалдуу жайлар али такыр өздөштүрүлбөй келет. Мына ушуга байланыштуу аймактын табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык баалоонун илимий-теориялык усулдарын жана жолдорун иштеп чыгуу жана анын жыйынтыктары боюнча тиешелүү иш-чараларды аткаруу зарылдыгы диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугун аныктап турат.

Диссертациялык ишти изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Кыргызстандын түштүк аймагында туристтик тармактын өнүгүүсүнүн жана жайгашуусунун табигый потенциалын геоэкологиялык жактан баалоо. Ушундай максатка ылайык диссертациялык иште бири-бири менен байланышкан төмөндөгүдөй милдеттер коюлду жана аны чечмелөө каралды:

-аймактын (территориянын) табигый-туристтик потенциалын аныктоонун теориялык-усулдук негиздерин талдоо жана терминологиялык аппаратты тактоо максатында болгон ата мекендик жана чет элдик тажрыйбаларды иликтөө;

-аймактын табигый-туристтик ресурстарын геоэкологиялык баалоонун усулдук жана критерийлик негиздерин кароо;

-Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик ресурстарына компоненттик мүнөздөмө берүү менен жалпы территориялык интегралдык баалоо жүргүзүү;

-аймактын табигый-туристтик потенциалынын компоненттерин туризмдин ар кандай түрлөрүн уюштурууга пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн баалоо жана рекреациялык жагымдуулук деңгээли боюнча аймактын территориясын зоналаштыруу;

-аймакта туризм тармагын өнүктүрүү жана жайгаштыруу максатында мамлекеттик башкаруу өзгөчөлүктөрүн кароо жана тармактын өнүгүү тенденцияларына талдоо жүргүзүү;

-аймактын жаратылышын рекреациялык жактан пайдалануунун учурдагы геоэкологиялык шарттарын жана өзгөчөлүктөрүн кароо жана туризмдин өнүгүүсүнүн багыттарын аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси. Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалы.

Изилдөө предмети – Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалынын территориялык жактан геоэкологиялык өзгөчөлүктөрү.

Илимий изилдөөнүн жаңылыгы төмөнкү аргументтер менен аныкталат:

-аймактын (территориянын) табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык баалоодо ата мекендик жана чет элдик тажрыйбалар ар тараптуу каралуу менен анын илимий-теориялык негиздери жана усулдары изилденди жана жалпыланды;

-аймактын (территориянын) табигый-туристтик потенциалынын негизги түшүнүктөрү теориялык жактан такталды жана жалпыланды;

-Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалына компоненттер боюнча баалоо жүргүзүлдү; табигый территорияларды рекреациялык пайдаланууда геоэкологиялык баалоо үчүн көрсөткүчтөр жана критерийлер сунушталып, жалпы территориялык интегралдык баалоо жүргүзүлдү;

-аймактын табигый-рекреациялык потенциалы биринчи жолу геоэкологиялык жактан баалануу менен анын натыйжасында территориянын рекреациялык потенциалынын аймактык өзгөчөлүктөрү аныкталып, экологиялык-рекреациялык зоналаштыруу жүргүзүлдү; илимий ишти аткаруу учурунда ГИС-технологияны колдонуу менен 5 карта түзүлдү;

-аймакта жаратылышты рекреациялык пайдалануунун өзгөчөлүктөрүнө комплекстүү талдоо жүргүзүү менен туризмдин өнүгүү багыттары аныкталды.

Иштин практикалык маанилүүлүгү. Кыргызстанда туризм калыптанып келе жаткан тармак катары өнүгүүдө ар кандай мамлекеттик программаларда анын геоэкологиялык өбөлгөлөрүн жана натыйжаларын кошо кароого илимий негиз боло алат; диссертациянын материалдары рекреациялык территорияны аныктоо схемасын долбоорлоодо жана жаратылышты коргоо иш-чараларында экологиялык негиздүү илимий-усулдук жана маалыматтык каражат катары пайдалуу; жаратылыштын компоненттерин өзүнчө же комплекстүү пайдалануу боюнча сунуштар туристтик ишкана-уюмдар тарабынан тиешелүү продукт иштеп чыгууда, рекреация чөйрөсүн туруктуу өнүктүрүү программаларын даярдоодо негиз боло алат; сунушталган экологиялык-туристтик зоналаштыруу туризмдин объектилерин рационалдуу жайгаштыруу, рекреациялык жүктү оптималдуу бөлүштүрүү, функционалдык зоналарда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуу режимдерин колдонуу жана ландшафттардын биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоого өбөлгө түзөт.

Изилдөөнүн экономикалык маанилүүлүгү. Диссертациялык иштин жыйынтыктары Кыргызстандын түштүк аймагында туризм тармагын экологиялык талаптарга ылайык пропорционалдуу жайгаштырууга мүмкүнчүлүк берет; туризм ишмердүүлүгүнө тартылган ландшафттарды сарамжалдуу жана кайра калыбына келтирүү принциптери менен пайдалануу аркылуу аларды көп жылдык колдонуу менен аймак үчүн экономикалык пайда алып келүүгө болот.

Диссертациянын жактоого коюлган негизги жоболору:

1.Кыргызстанда, анын ичинде анын түштүк бөлүгүндө туризм тармагынын өнүгүү жана жайгашуусунда аймакта туризмди өнүктүрүүнүн концептуалдык негиздеринин, табигый-туристтик потенциалды геоэкологиялык баалоонун усулдук базаларынын теориялык жана илимий-усулдук негиздери каралды.

2.Табигый-туристтик потенциалды геоэкологиялык баалоо боюнча ата мекендик жана чет элдик изилдөөлөрдү жана таанууларды ар тараптуу талдоонун негизинде анын түзүмдүк компоненттеринин түшүнүк аппараты жалпыланды.

3.Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик ресурстарына компоненттик мүнөздөмө берүү менен алардын экологиялык касиеттери жана көрсөткүчтөрү башкы рекреациялык баалуулук берүүчү каражат экендиги аныкталды. Табигый-туристтик потенциалдын ар бир компонентинин аймактык өзгөчөлүктөрү аныкталып, туризмде колдонуу мүмкүнчүлүктөрү ачылып көрсөтүлүү менен жалпы территориялык интегралдык баалоо жүргүзүлдү.

4.Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик ресурстарынын экологиялык баалуулугу аныкталуу менен алардын

функционалдык зоналаштыруусу көрсөтүлдү жана негизги багыттары такталды. Туризм тармагынын келечекте ар тараптуу өнүгүшү геоэкологиялык шарттар менен гана коштолору илимий жактан негизделди.

Автордун жекече салымы. Аймакта туризм тармагынын жайгашуусу жана өнүгүүсү теориялык жактан жалпыланды жана айрым жоболору такталды. Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалына геоэкологиялык баалоо жүргүзүү менен жаратылыш ресурстарынын жана шарттарынын аймактык өзгөчөлүктөрү аныкталып, анын негизинде аларды сарамжалдуу жана көп жылдык максатта пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрү жана сунуштары иштелип чыкты. Аймактын табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык баалоонун зоналаштыруу картасы түзүлдү.

Изилдөөнүн жыйынтыгында туризм тармагынын эффективдүү өнүгүшү бир гана экологиялык талаптарды толук сактоо менен жүргүзүлүүгө көз каранды экендиги жана аймактын бардык ландшафттарынын рекреациялык баалуулугун алардын экологиялык касиеттери жана көрсөткүчтөрү гана аныктап тургандыгы далилденди.

Изилдөөнүн теориялык жана усулдук негиздерин геоэкология, рекреациялык география, туризм географиясы жана экономикасы жаатында эмгектенген ата мекендик жана чет өлкөлүк илимпоздордун илимий-теориялык изилдөөлөрү жана усулдук иштелмелери түздү. Алардын катарына Атышов К.А., Бобушев Т.С., Веденин Ю.А., Ердавлетов С.Р., Квартальнов В.А., Мироненко Н.С., Низамиев А.Г., Преображенский В.С., Твердохлебов И.Т., Чонтоев Д.Т. ж.б. эмгектерин кошууга болот. Ошондой эле бул илимий иш Алаев Э.Б., Баранский Н.Н., Оторбаев К.О., Саушкин Ю.Г. өндүү белсемдүү окумуштуулардын өндүргүч күчтөрдү жайгаштыруу боюнча концептуалдык изилдөөлөрү менен тыгыз байланышта аткарылды. Мындан тышкары изилдөө мезгилинде ар түрдүү илимий иш-чаралардын материалдары, мамлекеттик башкаруу органдарынын жана статистика кызматынын маалыматтары пайдаланылды.

Изилдөөнүн усулдарына салыштырма-географиялык, статистикалык, картографиялык, геоинформациялык, талаалык изилдөө, баллдык жана эксперттик баалоо усулдарын кошууга болот.

Изилдөөнү апробациялоо жана жыйынтыктарын жайылтуу. Диссертациянын негизги жыйынтыктары, жоболору жана усулдук сунуштары аймактык, республикалык жана эл аралык конференцияларда талкууланды жана илимий журналдарда жарыяланды. Илимий-теориялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары ОшМУнун “география” жана “туризм” адистиктеринин студенттери үчүн айрым предметтердин бөлүгү катары пайдаланылды.

Макалаларды жарыялоо. Диссертациянын материалдары боюнча 11 илимий макала жарык көргөн.

Иштин түзүлүшү. Диссертация киришүүдөн, 3 бөлүмдөн, корутундудан жана адабияттардын тизмесинен туруп, 36 таблица, 5 сүрөт жана 5 картаны өз ичине камтыйт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу жана изилдөө деңгээли негизделди, анын максаты, милдеттери, изилдөө объектиси жана предмети аныкталды, илимий жаңылыгы, коргоого коюлган жоболор, практикалык маанилүүлүгү жана апробация деңгээли чагылдырылды.

I бөлүмдө аймактын (территориянын) табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык жактан баалоонун теориялык жана илимий-усулдук негиздери каралды. Бул маселени чечүүдө негиз катары аймактык туризмди өнүктүрүүнүн концептуалдык негиздери, аймактын табигый-туристтик потенциалынын аныктамасын, түзүлүшүн, изилдөө деңгээлин иликтөө жана табигый-туристтик потенциалды баалоонун критерийлери жана усулдары алынды.

Иштин максатына ылайык “аймак” жана “аймактык туризм” түшүнүктөрүнө аныктама берүү менен аны географиялык бирдик катары өзүнө тиешелүү мүнөздөрү ачып көрсөтүлдү. Учурдагы аймактык изилдөөлөрдүн усулдук концепциясы жана багытынын түрдүүлүгүнүн негизги себеби аймактын территориялык, экономикалык, социалдык-маданий ж.б. бирдиктүү критерийлеринин жоктугунда жатат. Аймактын экономикалык жана социалдык-маданий өнүгүүсүндө туризмдин орду, ролу жана мүмкүнчүлүгү толук аныкталган эмес. Окумуштуулардын (Аванесова Г.А., Алаев А.Б., Низамиев А.Г.) бул жааттагы аныктамаларына талдоо жүргүзүү менен төмөндөгүдөй аныктамага токтолдук: аймак – бул ар кандай чоңдуктагы, белгилүү бир деңгээлде табигый-географиялык жактан окшоштук, функционалдык жактан бирдиктүүлүк мүнөзгө ээ болгон аянт болгондуктан, аны физикалык-географиялык, демографиялык, экономикалык, социалдык, улуттук-маданий, административдик, ресурстук, экологиялык ж.б. көрсөткүчтөрдүн негизинде чектелген, өлкөнүн же кандайдыр бир мейкиндиктин бир бөлүгү. Ал эми туристтик аймак деп, туризмди өнүктүрүүгө жаратылыштык, тарыхый-маданий жана социалдык-экономикалык кубаты, туристтерди тейлөөгө мүмкүнчүлүгү бар атайын территорияны атоого болот.

Туризм экономиканын бир тармагы катары территориялык жайгашуусу боюнча өлкөнүн аймагынын табигый-географиялык жана социалдык-экономикалык өзгөчөлүктөрүнө ылайык аймактык структуралардан турат. Демек, каралып жаткан илимий иште темага ылайык аймактык туризмдин илимий-теориялык негиздери каралды. Аймактык туризм – бул кандайдыр бир табигый-географиялык жана социалдык-экономикалык жалпылыгы бар территорияда жайгашуу менен өзүнө тиешелүү сунуштоо жана керектөө мүмкүнчүлүктөрү бар туризмдин бир территориялык бөлүгү. Бир аймактык туризм экинчи бир аймактык туризмден материалдык-техникалык базасы, сервис деңгээли менен гана эмес, сунуштоо өзгөчөлүгүнө карап, керектөөчүлөрдүн саны, алардын социалдык курамы менен да айырмаланат.

Аймактык туризмдин өнүгүүсүн жана абалын чарбалык иш-аракет чөйрөсү катары баалоодо төмөндөгү бир нече кырдаалдарды эсепке алуу зарыл: аймактагы туристтик агымдардын маршруттары, туристтик максатта чыккан кардарлардын курамы; туризм маселелерине болгон бийликтин жана жергиликтүү туристтик органдардын мамилеси; аймактын чарбалык структурасындагы туризмдин орду; жаратылыш чөйрөсүнө тийгизген оң жана терс таасирлери. Мындан улам В.Г.Заиканов аймакты комплекстүү геоэкологиялык баалоодо жаратылыштык-экологиялык динамикасы менен биргеликте социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрдү, жаратылыштык-ресурстук потенциалынын абалын жана айлана-чөйрөгө болгон антропогендик таасирдин жыйынтыктарын эске алуу зарыл экендигин белгилейт.

Кийинки учурда туризм тармагын аймактык деңгээлде комплекстүү иликтөө күч алууда. Анткени, туризмдин тез өнүгүшү коомдук эмгектин бөлүнүшүн кыйла тереңдетип, экономиканын башка тармактарына “мультипликатордук эффекттин” негизинде таасирин тийгизип жатат. Ушундай жагдайдан улам азыр чакан туристтик комплекстерден тартып, дүйнөлүк маанидеги туризм индустриясы калыптанган аймактардын абалын жана келечегин жеткиликтүү билүү үчүн ар тараптуу изилдөөлөр болуп жатат.

Туризм тармак катары ресурстук багытка ээ жана анын өнүгүшү үчүн туристтик ресурстардын саны, курамы жана сапаты чечүүчү ролду ойнойт. Биздин изилдөөдө Кыргызстандын түштүк аймагы өзүнө гана мүнөздүү болгон жаратылыштык, тарыхый-маданий жана социалдык-экономикалык шарттары бар өзүнчө потенциалга ээ рекреациялык аймак катары каралды.

Рекреациялык потенциалдын компоненттеринин аймактык айкалышуусу ар түрдүү деңгээлдеги туристтик системанын адистешүүсүнө таасирин тийгизет жана ал өз учурунда туризмдин тиешелүү түрүн өнүктүрүүнү шарттайт. Туристтердин талабына жана туризмдин жаңы түрүн өнүктүрүү шартына жараша туристтик түзүм аймактын өзүндө болгон өндүрүштүк факторлорун колдонуп, кубаттуулугун андан ары да күчөтүүгө умтулат. Демек, рекреациялык потенциал деп, туризм индустриясынын уламдан-улам өзгөрүп туруучу туристтик суроо-талабын канааттандыруу үчүн колдонулуучу туристтик аймактын жаратылыштык, жаратылыштык-антропогендик жана антропогендик ресурстарынын жыйындысын айтабыз.

Рекреациялык потенциалдын негизги мазмунун жаратылыштык ресурстар түзөт. Алар рекреациялык иш-аракеттерди уюштуруу үчүн мааниси бар дарылык, уникалдуулук, оригиналдуулук, эстетикалык ж.б. көптөгөн касиеттерге ээ жаратылыш компоненттери болуп эсептелет. Жаратылыштык-рекреациялык ресурстарга геологиялык түзүлүштөр, рельеф, климат, жер астындагы жана үстүндөгү суулар, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү сыяктуу жаратылыш компоненттери кирет.

Кыргызстандын түштүк аймагы ландшафттык түрдүүлүгү менен өзгөчөлөнөт. Өлкөнүн туруктуу өнүгүү концепциясынын негизинде

аймактын баалуу жана маанилүү табигый объектилерин рекреациялык ресурс катары кароо менен аларды жок болуп кетүүдөн, булгануудан сактап, экономикалык пайда алууга болот.

Туризм ишмердүүлүгүн уюштурууда территорияны геоэкологиялык жактан баалоо чечүүчү маселелердин бири болуп эсептелет. 1960-70-жылдары эле совет окумуштуулары (Мухина Л.И., Преображенский В.С. ж.б.) бул жаатта бир катар илимий ийгиликтерге жетишип, баалоонун критерийлерин жана усулдарын иштеп чыгышкан. Изилдөөдө айрым илимпоздордун (Бабина Ю.В., Дроздов А.В., Кочуров Б.И., Чижова В.П., Шкаликов В.А. ж.б.) тиешелүү аймактардын мисалында аймакка комплекстүү геоэкологиялык баалоо жүргүзүү усулдары иликтенди. Албетте, Кыргызстандын түштүк бөлүгүнүн табигый-туристтик потенциалын изилдөө, аларды экономикалык-географиялык жана геоэкологиялык жактан баалоонун методологиялык негиздерин кароодо ата мекендик окумуштуулардын (Атышов К.А., Бобушев Т.С., Чонтоев Д.Т. ж.б.) изилдөөлөрүнө таяндык.

Рекреациялык потенциалды баалоону изилдөө – татаал процесс, ал дисциплиналар аралык усулду талап кылат. Аймакта туризмди уюштуруу максатында геоэкологиялык жактан баалоо төмөндөгү абалдарды эске алууну талап кылат: туризмдин өнүгүүсүнө өбөлгө түзгөн жана, тескерисинче, тоскоолдук жараткан факторлорду аныктоо; аймактын рекреациялык системасын геоэкологиялык жана социалдык-экономикалык шарттарда өнүгүүсүн талдоо; туристтик инфраструктуранын сарамжалдуулугун жана максаттуулугун баалоо; экологиялык абалды жакшыртуу жана табигый-туристтик потенциалды колдонуунун эффективдүүлүгүн арттыруу боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу.

Рекреациялык ресурстарды баалоо бир нече аспектилер аркылуу ишке ашат. Алар (же көрсөткүчтөр) рекреациялык иш-аракеттердин негизги түрлөрүнө жараша ар кандай болушу мүмкүн: функционалдык, гигиеналык, эстетикалык, техникалык-экономикалык, экологиялык ж.б. Ар бир аспект баалоонун өз алдынча принциптерине жана критерийлерине таянышы керек. Эң алгач потенциалдын компоненттеринин ар бир тобуна ар түрдүү критерийлерди, ыкмаларды жана жогорудагы аталган баалоонун аспектилердин бирин тандап алуу зарыл. Мисалы, жаратылыштын элементтерин жана ландшафттын өзүн баалоонун критерийи болуп, анын келип чыгуусу, тарыхы, уникалдуулугу, сакталуусу, аттрактивдүүлүгү, флора жана фаунанын түрдүк курамы сыяктуу ж.б. көптөгөн мүнөздөрү эсептелет. Туристтик ресурстарды баалоодо анын сандык жана сапаттык өзгөчөлүктөрүн жана функционалдык белгилерин эске алуу керек.

Аймактын табигый-туристтик потенциалынын көпчүлүк бөлүгүн сандык көрсөткүчү боюнча баалоого болот. Ошондуктан акыркы жыйынтыктоочу бааны алуу үчүн баалоонун бардык сандык көрсөткүчүн сапаттык көрсөткүчкө которуу максатка ылайык.

Кайсы бир аймактын же объектинин туристтик потенциалын интегралдык баалоо шарттуу түрдө гана жүргүзүлөт, себеби, ал сөзсүз сапаттык көрсөткүчүн камтыйт да, башка бир объектинин потенциалына салыштырмалуу маанини түшүндүрүшү мүмкүн.

Биздин изилдөө аймактын рекреациялык кубаттуулугун баалоонун мазмунуна жана ырааттуулугуна таянды. Улуу муундардын тажрыйбаларынын негизинде Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалын баалоо системасы иштелип чыгып, изилдөөдө колдонулду. Бул аталган аймактын табигый-туристтик потенциалын жекелик жана интегралдык баалоого мүмкүнчүлүк берди.

II бөлүмдө Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик ресурстарына, башкача айтканда, территориянын жаратылыш компоненттерине (рельефи, геологиялык түзүлүшү, кен байлыктары, климаты, суулары, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү, ландшафттар, өзгөчө коруктагы жаратылыш территориялары) өзүнчө мүнөздөмө берүү менен жекелик баалоо жүргүзүлдү.

Аймакты туристтик максатта өздөштүрүүдө жана аны пайдаланууда табигый ресурстар чечүүчү фактор болуп саналат. Демек, аймактын рекреациялык потенциалынын чечүүчү мааниге ээ болгон компоненти – жаратылыштык-туристтик ресурстары. Алардын функционалдык, территориялык жана убакыт бирдигинде айкалышуусу туристтик иш-аракеттеринин эффективдүүлүгү үчүн зарыл деп түшүндүрүлөт.

Аймактын ландшафттык-рекреациялык потенциалын баалоонун эң акыркы этабы жекелик жана интегралдык баалоолорду, алардын талдоосун (анализин) жана картографиялык интерпретацияларын камтуусу зарыл.

Азыркы учурда табигый-туристтик ресурстарды баалоонун ар кандай усулдары бар. Бирок алардын ичинен эң кеңири таралганы жана территорияны комплекстүү рекреациялык талдоого дал келгени – рекреациялык пайдаланууда тигил же бул параметрлердин (көрсөткүчтөрдүн) жарамдуулук жана жагымдуулук деңгээлин баалоо болуп саналат. Мында 5 баллдык системаны колдонуу оптималдуу болуп саналат. Диссертациялык изилдөөдө Кыргызстандын түштүк областтарынын жаратылыш комплексин компоненттер боюнча жана интегралдык баалоо системасы иштелип чыкты (1-табл.).

1-таблица

Табигый-туристтик потенциалды баалоо системасы

Сапаттык баалоо	Баллдык баалоо	Интегралдык баалоо
Эң жагымдуу	5	4төн жогору
Жагымдуу	4	3,1-4
Салыштырмалуу жагымдуу	3	2,1-3
Жагымсыз	2	1,1-2
Эң жагымсыз	1	1

Иште Кыргызстандын түштүк аймагынын жаратылышынын ар бир компонентине рекреациялык көз карашта мүнөздөмө жана баа берилди. Ошондой эле алардын базасында өнүгүүгө мүмкүнчүлүктөрү бар туризмдин түрлөрү сунушталды. Жыйынтыгында Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалынын компоненттер боюнча баалоосу изилденип жаткан территория геоэкологиялык жактан бир топ артыкчылыктарга ээ болуу менен Ысык-Көл өрөөнүнөн кийинки 2-позицияны ээлей тургандыгын көрсөттү.

Ал эми каралып жаткан аймактын табигый-туристтик потенциалынын территориялык интегралдык баалоосу 2-табл. берилди. Мында Ош шаары өзүнчө административдик бирдик болгону менен рекреациялык потенциалдын табигый компоненттери боюнча территориялык жактан өтө чектелүү болгондуктан баалоого кошулган жок.

2-таблица

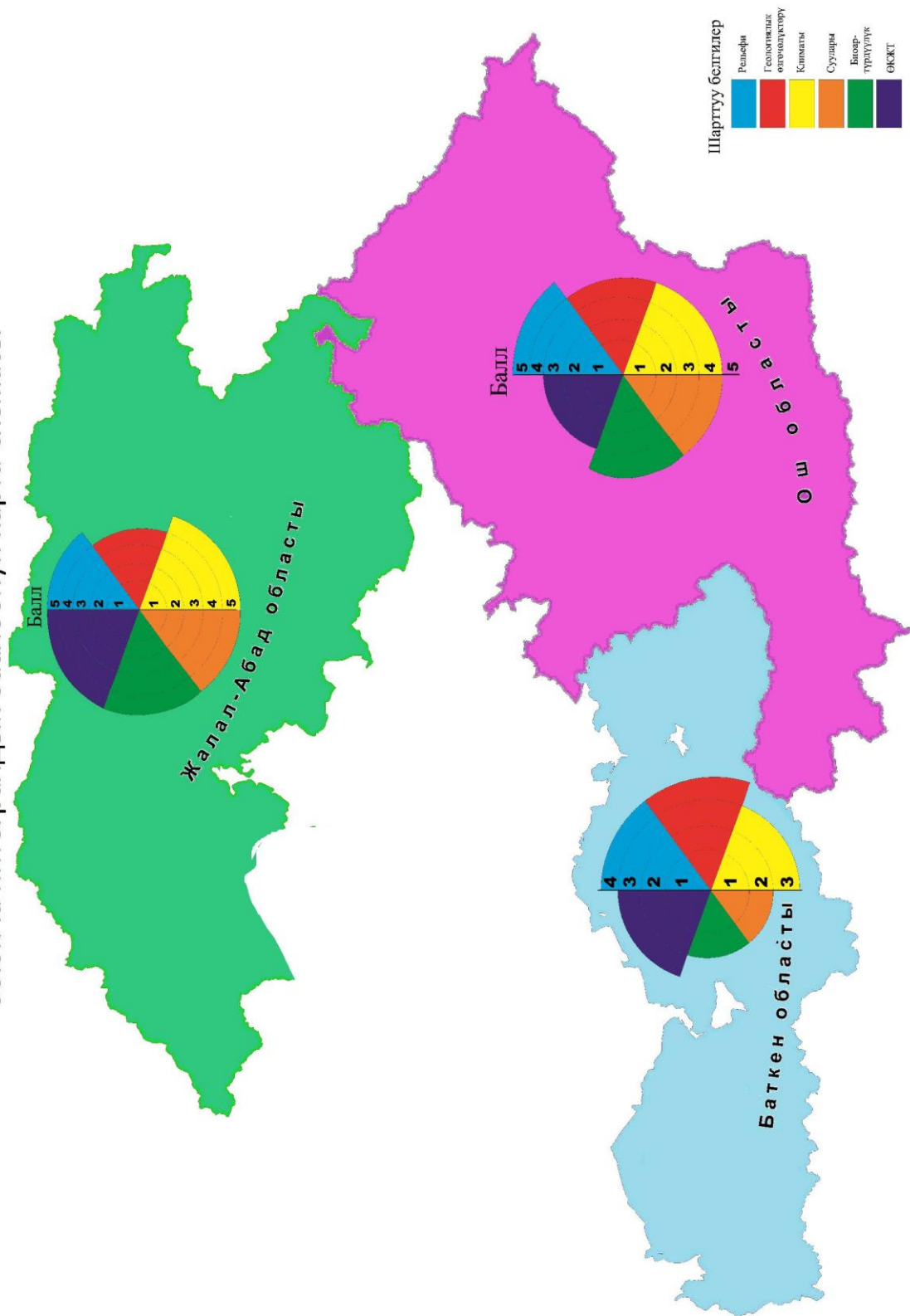
**Кыргызстандын түштүк аймагынын
табигый-туристтик потенциалын интегралдык баалоо**

Аймакты к бирдикте р	Рельеф и	Геологиялы к өзгөчөлүктө рү	Климат ы	Суулар ы	Биоар түрдүүлү к	ӨКЖ Т	Орточ о баасы
Баткен областы	4	4	3	2	2	3	3
Жалал- Абад областы	5	4	5	5	5	5	4,8
Ош областы	5	4	4	4	4	3	4

Демек, жогорудагы баалоонун негизинде төмөндөгүдөй жыйынтыкка келүүгө болот: Жалал-Абад областы орточо 4,8 интегралдык баага ээ болуу менен “эң жагымдуу”, Ош областы 4 баа менен “жагымдуу”, ал эми Баткен областы 3 баа менен “салыштырмалуу жагымдуу” категориядагы рекреациялык территориялар катары аныкталды. Ошондой эле мунун жыйынтыктарын жеткиликтүү жана көрсөтмөлүү түшүндүрүү максатында каралып жаткан территориянын областтары боюнча салыштырмалуу карта-схемасы түзүлдү (1-карта).

Мындай баалоонун жыйынтыгын өлкөдө же анын тиешелүү аймактарында рекреациялык пландоо, туристтик инфраструктураны түзүү, туризм чөйрөсүндөгү сунушту калыптандыруу, туристтик агымды бөлүштүрүү иштеринде колдонуу сунушталат. Ошондой эле аны туризм тармагынын өнүгүүсүн башкаруу, туристтик ишмердүүлүктүн социалдык-экономикалык жана экологиялык натыйжаларын көзөмөлдөө, республикалык жана аймактык деңгээлдерде туристтик ресурстардын кадастрын түзүү, территориялык пландаштыруу жана максаттуу туристтик программаларды иштеп чыгуу ж.б.у.с. багыттардын инструменти катары кароого болот.

1 -карта. Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалын областтар боюнча интегралдык баалоонун карта-схемасы

III бөлүмдө Кыргызстандын түштүк аймагынын туристтик потенциалын пайдалануунун тармактык жана геоэкологиялык өбөлгөлөрү жана негизги багыттары каралды. Ал үчүн туристтик тармактын өнүгүүсүн мамлекеттик башкаруу өзгөчөлүктөрүнө жана туризмдин азыркы өнүгүү тенденцияларына талдоо жүргүзүлдү. Ошону менен бирге аймакты рекреациялык өздөштүрүүнүн геоэкологиялык шарттары каралып, учурдагы жаратылышты пайдалануунун өзгөчөлүктөрү жана жолдору аныкталды.

Мамлекет туристтик иш-аракеттердин өнүгүүсүнө көмөк көрсөтүү менен анын иштөөсүнө жагымдуу шарттарды түзөт. Өлкөдө бул маанидеги иш-аракеттер төмөндөгүдөй бир катар максаттарды көздөйт: жарандардын эс алуудагы конституциялык укуктарын камсыздоо; туризм секторунун атаандаштык жана адистешүү мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү аркылуу туристтик бизнес үчүн жагымдуу шарттарды түзүү; туристтик иш-аракеттердин приоритеттүү багыттарын аныктоо; бул жаатта орто жана кичине ишкердикти өнүктүрүү; айлана-чөйрөнү коргоо жана анын абалын жакшыртуу; табигый жана тарыхый эстеликтерди ар тараптуу коргоо жана алардын туристтик маанисин даңазалоо.

2013-2017-жылдарындагы Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн улуттук стратегиясында туризм экономиканын стратегиялык тармактарынын катарында каралат. Бул мамлекеттик маанилүү документте тармактын өнүгүшүнүн башкы шарты болуп туристтик өсүүнүн объектиси болгон табигый ландшафттардын туруктуулугун камсыз кылуу эсептелгендигин баса белгилөө абзел. Кыргызстанда ички жана эл аралык туризмдин андан ары өнүгүүсүн стимулдаштыруу үчүн жана заманбап жогорку эффективдүү, конкуренттүүлүк жөндөмү бар туристтик комплексти калыптандыруу максатында жаңы маанидеги атайын мамлекеттик программалар кабыл алынышы максатка ылайык. Мындай документтер инновациялык мүнөзгө ээ болуу менен туризм чөйрөсүндө рыноктук мамиленин өнүктүрүү процессин стимулдаштырууну көздөйт.

Туризм иш-аракетиндеги экономикалык-географиялык тенденцияны талдоо үчүн анын чарбалык субъектилерин бардык тараптан комплекстүү изилдөө чоң мааниге ээ. Бул тармактын иштөөсүндө натуралдык жана финансылык көрсөткүчтөр оң же терс таасир эткен факторлорду жана себептерди аныктоого жардам берет. Туризмдин көпчүлүк маселелерин чечүүдө өлкөнүн жана анын аймактарынын социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрүн жогорулатууну талап кылат. Туризмдин өлкөнүн ИДПна тийгизген таасири боюнча статистикалык маалыматтар анын жылдан жылга өсүүсү жүрүп жаткандыгын көрсөтөт: 3,7%дан (2010-жылы) 4,8%га чейин (2014-жылы). Туристтик ишмердик чөйрөсүндөгү дүң чыгаруунун көлөмү 2010-жылы 20700 млн. сомду түзсө, 2014-жылы 45939,1 млн. сомду түзгөн. Демек, статистикалык маалыматтар туризм өлкөнүн чарбалык түзүмүндө стабилдүү өнүгүп келе жаткан тармак экендигин далилдейт.

Изилденип жаткан аймак өзүнчө туристтик район катары аянты 75,9 миң км² ди түзөт. Ал эми калкы 3174,5 миң кишини түзөт. Аймак сырткы

экономикалык жана аймактар аралык ар түрдүү соода, маданий жана ишкердик байланыштарды өнүктүрүүгө өбөлгө түзүүчү ыңгайлуу экономикалык-географиялык жана геосаясий абалды ээлейт. Ош–Сары-Таш–Хорог (Тажикстан), Ош–Сары-Таш–Эркеч-Там–Кашгар (Кытай), Ош–Баткен–Ходжент (Тажикстан) автомагистралдары аймактын областтары үчүн эле эмес бүткүл республикалык жана мамлекеттер аралык стратегиялык мааниге ээ.

Мамлекеттик жана жергиликтүү деңгээлде туризмди өнүктүрүүнү колдоо саясаты ар түрдүү усулдар жана формалар аркылуу жүргүзүлгөн учурда гана аймакта туризмди өнүктүрүү иш-аракеттери ийгиликтүү ишке ашат. Ошондой эле аймактык башкаруу стратегиясы туризм чөйрөсү боюнча жүргүзүлгөн мамлекеттик саясаттын маселелерине дал келүүсү зарыл.

Өлкөнүн түштүк областтарынын туризм чөйрөсүндө катталган чарба жүргүзүүчү ишканаларынын саны 2011-жылдын башында 710 болсо, ушул эле көрсөткүч 2015-жылдын 1-январына 2240ты түзгөн (3-табл.).

3-таблица

**Аймак боюнча туризм чөйрөсүндө катталган
чарба жүргүзүүчү субъектилер***

Аймактык бирдиктер	Мейманканалар	Эс алуу жана туризм ишканалары	Ресторан, барлар жана ашканалар	Туристтик агенттиктер	Санатордук-курорттук мекемелер	Корук жерлер	Бардыгы
Баткен областы	<u>23</u> 41	<u>14</u> 22	<u>12</u> 312	19 36	3 4	= 2	<u>71</u> 417
Жалал-Абад областы	<u>60</u> 105	<u>44</u> 56	<u>31</u> 265	<u>83</u> 141	<u>9</u> 10	<u>2</u> 4	<u>229</u> 581
Ош областы	<u>18</u> 38	<u>13</u> 19	<u>22</u> 502	<u>36</u> 43	<u>5</u> 6	<u>2</u> 3	<u>96</u> 611
Ош шаары	<u>44</u> 91	<u>21</u> 21	<u>33</u> 204	<u>210</u> 309	<u>6</u> 6	-	<u>314</u> 631
Бардыгы	<u>145</u> 275	<u>92</u> 118	<u>98</u> 1283	<u>348</u> 529	<u>23</u> 26	<u>4</u> 9	<u>710</u> 2240

*2011-2015-жылдардын 1-январына карата КР Улуттук статкомитетинин маалыматынын негизинде эсептелинди. Бөлчөктүн алымында 2011-жылкы, ал эми бөлүмүндө 2015-жылкы маалыматтар берилди.

Таблица көрсөткөндөй, акыркы 5 жылдын ичинде түштүк аймактагы туризм чөйрөсүндөгү бардык сандык көрсөткүчтөр өсүшкө ээ болгон. Тактап айтканда, мейманканалардын саны 190%га, эс алуу жана туризм ишканалар – 128%, ресторан жана башка коомдук тамактануучу жайлар – 130%, туристтик агенттиктер – 152%, санатордук-курорттук мекемелер – 113%, жаратылыш парктары жана коруктар – 225%га өскөн. Ал эми ишканалардын жалпы сандык өсүшү 315%ды түзгөн. Мында сандык өсүш боюнча ресторан жана башка коомдук тамактануучу жайлар өзгөчөлөнүп тургандыгы байкалат: Баткен жана Ош областтарында өсүш 20 эседен ашып түшкөн.

Уюштурулган сектордо эс алган туристтердин жалпы санындагы Кыргызстандын жарандарынын үлүшү 2014-жылга 80%дан ашыгын (560 миң адамдан ашыгын) түздү, бул 2012-жылга караганда 9%га көбөйгөндүгүн көрсөтөт. Мындан улам калктын жылдан жылга атайын уюштурулган туристтик тейлөөлөрдүн кызматтарын колдонуусу жогорулап бара жаткандыгын белгилөөгө болот.

2014-жылы Кыргызстанга келген чет өлкөлүк жарандардын саны 2,8 млн. адамды түздү (бул 2010-жылга караганда 3,3 эсе көп). Анын ичинен республикага КМШ өлкөлөрүнөн келген жарандардын саны 2,7 млн. адам (чет өлкөлүк туристтердин жалпы санынын 96,4%ы) жана КМШдан тышкаркы өлкөлөрдөн 153 миң адам (3,6%). Чет өлкөлүк туристтердин негизги агымы Казакстан, Россия, Өзбекстан, Тажикстан, Кытай, Германия, Түркия жана АКШдан болгон.

Ал эми изилденип жаткан аймакка жашаган өлкөлөрү боюнча 2014-жылга туризм ишканалары тарабынан тейленген келүүчүлөрдүн санын төмөндөгү 4-табл. көрүүгө болот:

4-таблица

2014-жылга жашаган өлкөлөрү боюнча туризм ишканалары тарабынан тейленген туристтердин саны (киши)*

Аймактык бирдиктер	Бардыгы	Анын ичинде		
		КМШдан тышкаркы өлкөлөрдөн	КМШ өлкөлөрүнөн	Кыргызстандын тургундары
Баткен областы	<u>14378</u> 2,1	<u>67</u> 0,2	<u>94</u> 0,1	<u>14217</u> 2,5
Жалал-Абад областы	<u>72889</u> 10,4	<u>1010</u> 2,3	<u>274</u> 0,3	<u>71605</u> 12,7
Ош областы	<u>22211</u> 3,2	-	-	<u>22211</u> 3,9
Ош шаары	<u>42120</u> 6,0	<u>1383</u> 3,2	<u>440</u> 0,5	<u>40297</u> 7,1
Бардыгы	<u>151598</u> 21,7	<u>2460</u> 5,7	<u>808</u> 0,9	<u>148330</u> 26,2

*КР Улуттук статкомитетинин маалыматынын негизинде эсептелинди. Бөлчөктүн алымында – областта (шаарда) тейленген келүүчүлөрдүн саны, бөлүмүндө – жалпы өлкөдөгү үлүшү, % менен.

2010-жылдан 2014-жылга чейин аймак боюнча туризм ишканаларына келген туристтердин саны өскөнү байкалат: 2010-жылы бул сан 80467 кишини көрсөтсө, 2014-жылга 151598ди түзгөн, анын ичинен 2460 киши КМШдан тышкаркы өлкөлөрдөн жана 808 киши КМШ өлкөлөрүнөн келген.

Аймакта туризмдин мындан аркы өнүгүүсү Ош жана Жалал-Абад областтарында жаңы туризм объектилердин курулуусун көздөйт. Туризмдин чарбалык айлануусуна жаңы ресурстарды жана зоналарды тартуу райондун

адистешүүсүнө таасир этип, эмгекти район ичинде бөлүштүрүүгө жардам берет.

Кыргызстандын Баткен, Жалал-Абад жана Ош областтары жана Ош шаары ички туризмди өнүктүрүүдө келечеги жана мүмкүнчүлүктөрү чоң болгону менен аймактын сырттан кирүү туризми жакшы өнүккөн эмес. Бул абалга негизги себеп – жергиликтүү кызыктыраарлык туристтик ресурстар тууралуу туристтик фирмалар тарабынан даярдалган жарнактардын жоктугу. Аймактын рекреациялык потенциалы эл аралык туристтик бизнесте ушул кезге чейин өзүнүн ордун тапкан эмес жана кирүү-чыгуу туризмин уюштурууда чет элдик атаандаштардан кыйла артта калган. Сырттан кирүү туризминин өнүкпөй артта калгандыгы жергиликтүү мейманкана, башка эс алуу мекемелеринин сервис жогорку деңгээлде эместигин жана чет элдик талаптарга жооп бере албагандыгын далилдейт. Бул жагдай чет элдик туристтердин агымына бөгөт коёру анык.

Жаратылышты коргоо стратегиясынын максаты жалпы аймактык пландоодо чарба иш-аракеттеринин тигил же бул түрүн рационалдуу жайгаштыруунун сунуштарын иштеп чыгууга багытталуусу тийиш. Мындай жаратылышты коргоо стратегияларынын иштелмелери эң алгач территориянын экологиялык функциясынын талдоосун камтышы керек. Демек, каралып жаткан аймактын жаратылыш комплекстеринин экологиялык функциясын аныктоо территориянын рекреациялык функциясын аныктоодогу негизги механизмдердин бири болуп саналат. Тигил же бул территорияны туристтик максатта өздөштүрүүдө экологиянын негизги принциптери болгон комплекстүүлүк, оптималдуулук жана сарамжалдуулук критерийлерин башкы орунга коюу зарыл.

Аймактын территориясын рекреациялык максатта өздөштүрүүдөгү интегралдык баалоонун жана ГИС-технологияны колдонуу менен Кыргызстандын түштүк аймагынын геоэкологиялык жактан рекреациялык жагымдуулук деңгээлдерин бийиктик боюнча зоналаштыруу картасы түзүлдү (2-карта). Алсак, 1-зона – 400-1000 м ге чейинки бийиктиктеги мейкиндик антропогендик иш-аракеттер аркылуу дээрлик 80-90%га өздөштүрүлгөнүнө байланыштуу экологиялык-туристтик жактан “салыштырмалуу жагымдуу” категорияга ээ болду. Мындай чөлкөмдө калктуу пункттардын негизги бөлүгү (анын ичинде шаарлар) жайгашып, жер жана суу ресурстары өнөр жай жана айыл чарба ишмердүүлүктөрүнө толук тартылган. 2-зона – 1000-2000 м ге чейинки бийиктиктеги мейкиндик “жагымдуу” категориясына кирди. Бул зонада да антропогендик ландшафттар аянты боюнча кеңири таркалган. Бирок айрым жерлерде табигый талаалар, шалбаалар жана токойлор кездешет. Термоминералдык суулардын булактары, Арстанбап жаңгак-жемиш токойлорунун негизги массивдери рекреациялык жагымдуулук касиетин дагы да жогорулатат. 3-зона – 2000-3500 м бийиктиктеги мейкиндик туризм үчүн “эң жагымдуу” деп табылды. Анткени, мында тоо экосистемасына мүнөздүү нукура компоненттер жана касиеттер таркалган: арча, карагай токойлорунун мас-

сивдери, түрдүү бадалдардын кеңири аянттары, альпы жана субальпы шалбаалары, чөп каптоонун жыштыгы жана көп түрдүүлүгү ж.б., абанын жана суунун тазалыгы. Туризм үчүн айрыкча альпы жана субальпы шалбаалары уникалдуу ресурс катары туристтерди, анын ичинде чет элдиктерди тартуучу потенциалга ээ. 4-зона – 3500-4500 м бийиктиктеги мейкиндик кайрадан “жагымдуу” категориясына түшөт. Себеби, мындай территорияларда бийиктикке байланыштуу табигый-туристтик ресурстардын түрдүк курамы бир кыйла азаят. Акыркы 5-зона – 4500 м ден жогорку мейкиндик “салыштырмалуу жагымдуу” территория деп табылды. Бул зона экологиялык жактан эмес, орографиялык жактан пайдаланууга татаал мүнөзү менен бааланат. Туристтик ресурстардын ичинен негизинен тоо туризми жана альпинизм үчүн кызыктуу аска-зоолор, мөңгүлөр жана тоо чокулары жайгашкан.

Албетте, туризм тармагын өнүктүрүү максатында территориянын геоэкологиялык шарттарын талдоодо табигаттын коркунучтуу кубулуштарынын болуусун жана кедергисин эске алуу талап кылынат. Анткени, Кыргызстан тоолуу өлкө катары анын территориясы коркунучтуу табигый кубулуштардын көп түрдүүлүгү менен мүнөздөлөт. Мындай кубулуштардын туризм ишмердүүлүгү үчүн да кедергиси ар кандай деңгээлде бааланып, тоолуу-талаа шарттарында туристтердин өмүрү жана алардын ден соолугу үчүн коркунуч жаратышат.

Ар бир туризм ишмердүүлүгү жаратылыш ресурстарын колдонуу деңгээли боюнча бири-биринен айырмаланышат. Демек, муну менен жаратылышты пайдалануунун туристтик тиби өзгөчө экендигин белгилөөгө болот.

Көтөрүлгөн бул маселенин маңызын түшүнүү, аны ишке ашыруу үчүн адмдын иш-аракетинин жаратылыш чөйрөсүнө тийгизген таасирин карап чыгуу турат. Изилдөө максатыбызга карай мында адамдын туристтик максатта болгон иш-аракеттерин карап, ал активдүү же пассивдүү абалда, түз же кыйыр түрүндө айлана-чөйрөгө кандайдыр бир деңгээлде терс таасирин тийгизет. Диссертациялык иште мындай терс таасирлерге өзүнчө токтолдук.

Эгер кыдыруучу зонада туристтердин саны көп болуп, табигый чөйрөнүн туруктуулугу төмөн болсо (бул айрыкча тоолуу зоналарга тиешелүү), туристтердин айлана-чөйрөнүн тиешелүү компоненттерине болгон таасири байкаларлык деңгээлден талкалоочу деңгээлге жетиши мүмкүн. Мисалы, туристтердин санынын ашыкчалыгынан жана алардын тобунун оптималдуу бөлүнбөгөнүнөн тоо капталындагы топурак кыртышы чөп катмары менен кошо сүрүлүүгө учурайт. Алсак, биздин изилдөөлөр көрсөткөндөй, 40-50⁰ жантайыңкы капталдарда топурак эрозиясы 8-10, ал эми 60-70⁰ жантайыңкы капталдарда 12-15 эсе тез жүрөт. Ошондой эле мал чарбачылыгы менен туристтик ишмердүүлүктүн топурак жана чөп катмарына тийгизген таасирин, башкача айтканда, басымын да аныктоого аракет жасадык. Жерди таптоодо жана топуракты бышыктоодо адамдарга караганда малдардын басымы бир кыйла чоң экендиги аныкталды. Алсак,

эгер адам (көтөргөн жүгү менен кошо орточо салмагы 80 кг деп алдык) 1 см² аянтка орточо 180-200 гр салмак менен басса, ири мүйүздүү мал (орточо салмагы 450 кг) ошондой эле аянтка 800-900 гр салмак менен, ал эми майда мүйүздүү жандыктар 350-400 гр менен басым жасашат. Демек, топурак жана өсүмдүк катмарынын абалына талаа шартында адамдардын таасири салыштырмалуу аз жана экологиялык талаптарды сактоо менен туристтердин көп сандагы кыдыруусун оптималдуу уюштурса болот.

Бүгүнкү күндө адамдарда убакытты туура пайдалануу, өз ден соолугуна кам көрүү, оору-сыркоолорду алдын алуу түшүнүктөрү кескин өзгөргөнүнө байланыштуу рекреациялык багыттагы зоналарда уюшулбаган массалык эс алуу сандык жана түрдүүлүк жактан күчөп жатат. Мындай максаттарда негизинен тоолуу чөлкөмдөр, көл жана дарыя жээктери, токойлор, талаалар интенсивдүү колдонууда жана аларга болгон күчтүү антропогендик басым менен коштолууда. Биздин эсебибиз боюнча, азыркы күндө Кыргызстандын түштүк аймагында 80-100 миң адам 3 күндөн 10 күнгө чейинки турларга катышса, 500 миңге жакын адам 1 күндүк турларга тартылат. Эң кейиштүүсү – 1 күндүк турлардын баары эч кандай адистештирилген ишкана-уюм тарабынан уюштурулуусуз жана жөнгө салуусуз өтүп жаткандыгы. Эрозиянын жантайыңкы, линиялуу жана жар пайда кылуу түрлөрү күчөп жатат.

Территорияны рекреациялык пайдалануу маселеси экотүзүмдөрдүн туруктуулугун камсыз кылууга багытталышы максатка ылайык. Туристтик суроо-талаптардын өсүшү жана алардын түрдүк өзгөрүшү менен жаратылышты рекреациялык пайдаланууда экстенсивдүү формаларынан интенсивдүү формаларына өтүү турат. Бул үчүн рекреациялык аймактарда атайын аянттарды бөлүп алып, ар түрдүү иш-чараларды уюштуруу менен эс алуучулардын негизги убактысын ошол жерлерде өткөрүү керек.

Акырында эске салаарыбыз, табигый-рекреациялык ресурстарды кайра калыбына келтирүү табигый мыйзам ченемдүүлүктөр менен ошол жердин экосистемалары аркылуу гана жүрүп турса, аталган ресурстар өзүнүн табигый көрүнүшүн, структурасын жана сапатын сактап, туризм үчүн алда канча кызыктуулугун жана жарамдуулугун сактайт. Жаратылышты пайдалануунун өзөгү ушул талаптын негизинде болуп, аны географиялык жана экологиялык жактан изилдөө жана пландаштыруу төмөнкү жолдорду камтышы зарыл:

-территориянын табигый ландшафттарын, алардын структураларын, динамикасын, өнүгүү өзгөчөлүктөрүн ар тараптуу изилдөө менен ландшафттык пландоо карталарын түзүү;

-аймактын жаратылыш ресурстарын жана шарттарын инвентаризациялоо жана кадастрын түзүү, аларды пайдалануунун жана кайра калыбына келтирүүнүн схемасын иштеп чыгуу;

-жаратылыш ресурстарын жагымдуулук жана ыңгайлуулук касиеттери боюнча сандык жана сапаттык жактан баалоо, алардын туристтик сыйымдуулугун, экологиялык мүмкүнчүлүктөрүн жана туруктуулугун

иликтөө, рекреациялык пайдалануудан келип чыгуучу ландшафттык же компоненттик өзгөрүүлөрдүн деңгээлин аныктоо менен тармактык прогноздоо жүргүзүү.

НЕГИЗГИ ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР

1. Аймактын (территориянын) табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык жактан комплекстүү баалоо чөйрөсүндөгү илимий изилдөө бул маселеге тиешелүү негизги түшүнүктөрдүн (терминдердин) жана жоболордун илимий-теориялык жана усулдук маани-маңызын ачып көрсөтүүнү талап кылат. Бул максатта диссертациялык иште “аймак”, “туристтик аймак”, “аймактык туризм”, “табигый-туристтик потенциал” ж.б. түшүнүктөргө автордук көз карашта аныктамалар берилди. Табигый-туристтик потенциалды баалоо жаатындагы ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын изилдөөлөрү иликтенди жана Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалын баалоо боюнча критерийлерди жана усулдарды жалпылоо менен жекелик (компоненттик) жана интегралдык баалоонун системасы иштелип чыкты.

2. Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалын түзгөн жаратылыш компоненттерине (рельефи жана орографиясы, геологиялык өзгөчөлүктөрү жана кен байлыктары, климаты, суулары, өсүмдүктөрү, жаныбарлары, ландшафттары жана өзгөчө корукка алынган жаратылыш территориялары) мүнөздөмө берилди. Жекелик баалоонун негизинде ар бир компоненттин аймактын рекреациялык потенциалын түзүүдөгү орду аныкталды.

3. Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалын максаттуу өздөштүрүү багытында өлкөнүн туризминин өнүгүүсүн мамлекеттик башкаруу абалына жана тармактын азыркы өнүгүү тенденцияларына талдоо жүргүзүлдү. Тармакты мамлекеттик жөнгө салуу экологиялык принциптерге негизделүүсү көрсөтүлдү. Туризм экономиканын жаңы тармагы катары динамикалуу өсүшкө ээ болуу менен жылдан-жылга территориялык жана структуралык өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Бирок изилденип жаткан аймакта туристтик потенциал толук өздөштүрүлө элек жана туристтик инфраструктураны жайылтуу зарылдыгы бар.

4. Жаратылыш чөйрөсүн коргоо – территорияны рекреациялык максатта өздөштүрүүдөгү эң башкы талап. Мында антропогендик басым жаратылыштык-рекреациялык системанын туруктуулук чек мыйзам ченемдүүлүгүн бузбашы керек. Бул максатта аймактагы демографиялык кырдаал, атмосфералык абанын булгануусу, сууну пайдалануу, жер иштетүү, табигый коркунучтуу кубулуштардын болуусу сыяктуу факторлор иликтенди.

5. Картографиялык интерпретациялоонун жардамы менен Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый ресурстарын жана шарттарын жекелик жана интегралдык баалоонун жыйынтыгынын негизинде аймактын

территориясынын рекреациялык жагымдуулук картасы түзүлдү. Башкача айтканда, бийиктик боюнча рекреациялык жагымдуулук деңгээлдердин өзгөрүүсүнө карата 5 туристтик зона бөлүнүп, алардын табигый шарттары аныкталуу менен аймактык туризмдин өнүгүүгө ыктымалдуу багыттары сунушталды.

6. Аймактын табигый-рекреациялык потенциалын геоэкологиялык жагдайда комплекстүү баалоо территориянын туристтик ресурстарынын жана шарттарынын сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрү боюнча объективдүү жана динамикалуу маалыматтардын базасын түзүп, аларды эффективдүү пайдаланууга, кайра калыбына келтирүүгө жана коргоого көмөк берет. Аны туризм тармагынын өнүгүүсүн башкаруунун, туристтик ишмердүүлүктүн социалдык-экономикалык жана экологиялык натыйжаларын көзөмөлдөөнүн башкы механизми, республикалык жана аймактык деңгээлдерде туристтик ресурстардын кадастрын түзүүнүн, территориялык пландаштыруунун жана максаттуу туристтик программаларды иштеп чыгуунун инструменти катары кароого болот. Рекреациялык ресурстарды рационалдуу пайдалануу, туризм тармагынын объектилерин территория боюнча пропорционалдуу жайгаштыруу, рекреациялык басымды туура бөлүштүрүү сыяктуу иш-чараларды өткөрүүгө көмөк берет.

7. Жаратылышты рекреациялык пайдалануунун режимин жана ресурстардын калыбына келүү мүмкүнчүлүгүн сактоо менен аймактык туризмди экологиялык принциптердин негизинде өнүктүрүү зарыл. Тигил же бул зонаны туристтик максатта өздөштүрүүдө комплекстүүлүк, оптималдуулук жана сарамжалдуулук критерийлерин башкы орунга коюу зарыл. Изилдөөлөр туристтик агымдын таасири (басымы) табигый ландшафттарга (негизинен топурак жана өсүмдүк катмарына) айыл чарба жаныбарларына караганда 2-4 эсе аз экендигин көрсөттү. Тармактын мындан ары эффективдүү өсүп-өнүгүүсү жаратылыш ресурстарын жагымдуулук жана ыңгайлуулук касиеттери боюнча сандык жана сапаттык жактан баалоо, алардын туристтик сыйымдуулугун, экологиялык мүмкүнчүлүктөрүн иликтөө, рекреациялык пайдалануудан келип чыгуучу ландшафттык өзгөрүүлөргө мониторинг жүргүзүү иш-чараларын туруктуу өткөрүүнү талап кылат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕР

1. Шаарларды жашылдандырып көрктөндүрүүнүн мааниси жөнүндө [Текст] // КР токой чарбасынын кызматкерлеринин күнүнө арналган “Географиянын актуалдуу проблемалары” аттуу илимий семинардын материалдары. Ош, 2004. 3-6-б. (А.Аккулов менен теңавт.).

2. Шаарларды жана калктуу пункттарды жашылдандырууда өсүмдүк ассортиментин тандоонун негизги принциптери [Текст] // М.Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин кабарлары, -№2. Ош, 2009. 28-31-б. (Б.Токторалиев жана М.Дуванакулов менен теңавт.).

3. Туризм ишмердүүлүгүнүн айлана-чөйрөгө тийгизген таасирлери жана экотуризмди өнүктүрүүнүн негиздери [Текст] // Ош гуманитардык-педагогикалык институтунун жарчысы, №1. Ош, 2013. 170-172-б.

4. Лесные ресурсы Кыргызстана и проблемы их сохранения и комплексного использования [Текст] // Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Алматы, 2013. С.17-21. (в соавт. с А.Низамиевым и Т.Турдиевым).

5. Кыргызстандын түштүк аймагынын климаттык шарттарын рекреациялык максатта баалоо [Текст] // И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы, -№1. Бишкек, 2014. 106-109-б.

6. Аймак жана аймактык туризм жөнүндө [Текст] // Тюркоязычные страны. Республиканский научно-методический и познавательный журнал. Алматы, 2014. 4-7-б.

7. Аймактын туристтик рекреациялык потенциалы [Текст] // И.Разаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин кабарлары, №33. Бишкек, 2014. 34-40-б.

8. Развитие и размещение туризма в Кыргызстане: эколого-экономическое обоснование [Текст] // Молодой ученый: научный журнал, - №8(88). Казань, 2015. С.360-363. (в соавт. с А.Низамиевым и С.Артыкбаевой).

9. Рекреационные ресурсы Юго-Западного Тянь-Шаня и их зависимость от природных и социальных факторов (аналитический обзор литературы) [Текст] // Молодой ученый: научный журнал, -№8(88). Казань, 2015. С.357-359. (в соавт. с С.Артыкбаевой).

10. Лесные ресурсы в качестве основы природного капитала горного Кыргызстана [Текст] // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, №10. Бишкек, 2015. С.44-47. (в соавт. с А.Низамиевым и Т.Турдиевым).

11. Өзгөчө корукка алынган жаратылыш территорияларынын туристтик-рекреациялык мааниси (Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында) [Текст] // К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин жарчысы, -№1. Каракол, 2016. 105-109-б.

**Култаева Акмарал Кубанычбековнанын “Аймактын табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык баалоонун маселелери (Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында)” деген темасында 25.00.36 – геоэкология адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын
РЕЗЮМЕСИ**

Негизги сөздөр: аймак, аймактык туризм, аймактын табигый-туристтик потенциалы, геоэкологиялык баалоо, рекреация, рекреациялык ресурс, жаратылыш ресурстары, аймактын геоэкологиялык шарттары.

Изилдөө объектиси – Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалы.

Изилдөө максаты: аймактын табигый-туристтик потенциалын аныктоонун жана аны геоэкологиялык баалоонун теориялык-усулдук негиздерин талдоо, Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик ресурстарына компоненттик мүнөздөмө берүү жана баалоо, аймактын социалдык-экономикалык абалын жана тармактын инфраструктуралык дараметин талдоо.

Изилдөө ыкмалары: диссертациянын темасы боюнча изилдөөлөр төмөндөгүдөй усулдарды колдонуу менен жүргүзүлдү: салыштырма-географиялык, статистикалык, картографиялык, геоинформациялык, талаалык, баллдык жана интегралдык баалоо.

Алынган жаңылыктар: аймактын табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык баалоонун илимий-теориялык негиздери жана усулдары изилденди, Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалына компоненттер боюнча жана интегралдык баалоо жүргүзүлдү, геоэкологиялык баалоо үчүн көрсөткүчтөр жана критерийлер сунушталды, аймактын табигый-рекреациялык потенциалы биринчи жолу геоэкологиялык жактан баалануу менен анын натыйжасында территориянын рекреациялык потенциалынын аймактык өзгөчөлүктөрү аныкталып, экологиялык-рекреациялык зоналаштыруу жүргүзүлдү, аймактын социалдык-экономикалык жана экологиялык абалдарына жана шарттарына комплекстүү талдоо жүргүзүү менен туризмди өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүнө сунуштар берилди.

Пайдалануу даражасы: изилдөөнүн жыйынтыктары, жоболору жана усулдук сунуштары аймактык, республикалык жана эл аралык конференцияларда баяндама жасалган жана талкууланган, айрым чет элдик илимий журналдарда жарыяланган. Теориялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары ОшМУнун “география” жана “туризм” адистиктеринин студенттери үчүн айрым предметтердин бөлүгү катары пайдаланылды.

Колдонуу тармагы: изилдөөнүн жыйынтыктары жана сунуштары туризм тармагын жетектөөчү жана уюштуруучу мекемелеринде, мамлекеттик айлана-чөйрөнү коргоо уюмдарында, орто жана жогорку окуу жайларынын окуу процессинде колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Култаевой Акмарал Кубанычбековны на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 25.00.36 – геоэкология на тему “Проблемы геоэкологической оценки природно-туристского потенциала региона (на примере южного региона Кыргызстана)”

Ключевые слова: регион, региональный туризм, природно-туристский потенциал региона, геоэкологическая оценка, рекреация, рекреационный ресурс, природные ресурсы, геоэкологические условия региона.

Объект исследования – природно-туристский потенциал южного региона Кыргызстана.

Цель исследования: анализ теоретико-методических основ определения природно-туристского потенциала региона и его геоэкологической оценки, покомпонентная характеристика и оценка природно-туристских ресурсов южного региона Кыргызстана, анализ социально-экономического состояния региона и потенциала инфраструктуры отрасли.

Методы исследования: исследования по теме диссертации проводились с использованием следующих методов: сравнительно-географический, статистический, картографический, геоинформационный, полевой, балльная и интегральная оценка.

Полученные результаты: исследованы научно-теоретические основы и методы геоэкологической оценки природно-туристского потенциала региона, проведена покомпонентная и интегральная оценка природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана, предложены показатели и критерии для геоэкологической оценки, на основе геоэкологической оценки природно-рекреационного потенциала региона впервые определены региональные особенности рекреационного потенциала территории, проведено эколого-рекреационное зонирование, проведен комплексный анализ социально-экономического и экологического состояния и условий региона и предложены рекомендации по возможностям развития туризма в регионе.

Степень использования: выводы, положения и методические предложения исследования доложены и одобрены на региональных, республиканских и международных конференциях, опубликованы в отдельных зарубежных научных журналах. Выводы теоретических исследований использованы как часть содержания отдельных предметов специальностей “география” и “туризм” для студентов ОшГУ.

Отрасль использования: выводы и предложения исследования могут использоваться в учреждениях управления и организации туризма, охраны окружающей среды, в учебном процессе средних и высших учебных заведений.

Rezume

the dissertation of Kultaeva Akmaral Kubanychbecovna for the degree of candidate geographical science of specialist 25.00.35 – geoecology of theme “Problems of geoecological assessments of natural-touristical potentials of region (for example south region of Kyrgyzstan)”

Key words: region, regional tourism, natural-tourist potential of region, geoecological assessment, recreation, recreational resource, natural resource, geoecological conditions of regions.

The object of investigation – natural-tourist potential of south Kyrgyzstan.

The aim of investigation – analyze of theoretical-methodological foundations of determination natural-tourist potential of region and its geoecological assessments, component-wise description and assessment of natural tourism resources of the southern region of Kyrgyzstan, analyze social-economic conditions of regions and infrastructure potential industry.

The methods of investigation: related studies on dissertation conducted using the following methods: comparative geographical, statistical, cartographical, geoinformational, field, mark and integral assessment.

Results: studied scientific theoretical basis and methods of geo-ecological assessment of the regions natural tourism potential, performed component – wise and integrated assessment of natural tourist potential of the southern region of Kyrgyzstan, proposed indicators and criteria for geo-ecological assessments, on the basis of geo-ecological of assessment of natural-recreational potential southern region firstly determinate regional features of recreational potential territory, holding ecology recreational zoning, holding complecise analyze of social-economical and ecological condition and circumstances of regions and offered recommendation for opportunities of development of tourism utilization.

Degree of using: conclusions, situations and methodical offers of investigations were reported and approved on the regional, republic and international conferences, published in some so reign journals, conclusions of theoretical investigation of using as part of content of individual subjects specialty of “geography” and “tourism” for the students of OshSU.

The industry of using: conclusion and offers of investigation can be used in the management and organizations of tourism, environmental protection, and in the secondary and higher educational processes.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
имени И.АРАБАЕВА**

ОШСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

Диссертационный совет Д. 25.15.515

На правах рукописи
УДК 913.796.5(572.2)

КУЛТАЕВА Акмарал Кубанычбековна

**ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ
ПРИРОДНО-ТУРИСТСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА
(НА ПРИМЕРЕ ЮЖНОГО РЕГИОНА КЫРГЫЗСТАНА)**

Специальность: 25.00.36 – геоэкология

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание ученой степени
кандидата географических наук

Бишкек-2016

Диссертационная работа выполнена на кафедре экономической, социальной и политической географии Ошского государственного университета

Научный руководитель:

доктор географических наук
Низамиев А.Г.

Официальные оппоненты:

доктор географических наук,
профессор **Шукуров Э.Дж.**

кандидат географических наук,
доцент **Кермалиев Р.С.**

Ведущая организация:

Бишкекский гуманитарный
университет имени К.Карасаева

Защита диссертации состоится 16 сентября 2016 года в 13.00 часов на заседании диссертационного совета Д.25.15.515 при Кыргызском государственном университете имени И.Арабаева и Ошском государственном университете по адресу: 720026, Кыргызская Республика, г.Бишкек, улица Раззакова, 51.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке КГУ им.И.Арабаева по адресу: 720026, Кыргызская Республика, г.Бишкек, улица Раззакова, 51.

Автореферат разослан 15 августа 2016 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета
кандидат географических наук,
доцент

Молдошев К.О.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. Хотя Кыргызстан по территории является относительно небольшой страной, он состоит из резко отличающихся друг от друга регионов по природно-географическим данным, связанных с социально-, экономико- и эколого-географическими особенностями и имеющих различные по генезису, структуре и качеству туристские ресурсы. Такие условия позволяют развивать разные виды и формы туризма в соответствующих регионах и в то же время удовлетворять самому широкому спектру требований и запросов населения.

Следовательно, имеющей условия для развития регионального туризма в Кыргызстане как приоритетного направления экономики, считается его южная часть, включающая в себе 4 административно-территориальных единицы (Баткенская, Джалал-Абадская и Ошская области и город Ош). Выгодное географическое положение данного региона сочетается с сохранившимися природные виды ландшафтами и богатым историко-культурным наследием, создавая огромные предпосылки для формирования современной многосторонней индустрии туризма. Иначе говоря, расположение названного региона в окружении Ферганской долины, названной «жемчужиной Средней Азии» и в рамках горных систем признанного «крышей мира» Памиро-Алая и Тянь-Шаня, придает ему уникальность и контрастность. Самые крупные и единственные в мире реликтовые орехоплодовые леса, долины с миндальными и фисташковыми массивами, растущими наряду с диким гранатом, инжиром, виноградом, тутовником, имеющие мировое значение по своей густоте арчовых леса, многочисленные пещеры и историко-культурные памятники расположены именно в этом регионе.

Однако территория южного региона еще недостаточно исследована в эколого-географическом плане, что негативно влияет на комплексное развитие и равномерное расположение направлений туризма. В подавляющем большинстве имеющихся исследований по развитию туризма рассматриваются социально-экономические особенности, а на экологическую ситуацию не обращается достаточного внимания, в результате чего на некоторых территориях сегодня наблюдается излишний туристский груз (давление), в то же время некоторые потенциальные места еще не освоены. В связи с этим разработка научно-теоретических методов и поиск путей геоэкологической оценки природно-туристского потенциала региона и необходимость выполнения по его результатам мероприятий определяет актуальность темы диссертационного исследования.

Цели и задачи исследования. Целью исследования является геоэкологическая оценка развития и расположения природного потенциала туристской отрасли южной части Кыргызстана.

В соответствии с целью поставлены следующие взаимосвязанные задачи исследования и рассмотрено их решение:

-анализ теоретико-методических основ определения природно-

туристского потенциала региона (территории) и изучение имеющегося отечественного и зарубежного опыта в целях уточнения терминологического аппарата;

- рассмотрение методических и критериальных основ геоэкологической оценки природно-туристских ресурсов региона;

- компонентной характеристике природно-туристских ресурсов южного региона Кыргызстана с проведением общей территориальной интегральной оценки;

- оценка возможностей использования природно-туристского потенциала региона и его компонентов в организации различных видов туризма и зонирование территории региона согласно уровню рекреационной благоприятности;

- рассмотрение особенностей государственного управления в области развития и расположения направлений туризма в регионе и проведение анализа тенденций его развития;

- определение направлений развития туризма и рассмотрение современных геоэкологических условий и особенностей рекреационного использования природы региона.

Объектом исследования является природно-туристский потенциал южного региона Кыргызстана.

Предмет исследования – территориальные и геоэкологические особенности природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана.

Научная новизна исследования определяется следующими аргументами:

- изучен и обобщен отечественный и зарубежный опыт и его научно-теоретические основы и методы при геоэкологической оценке природно-туристского потенциала региона (территории);

- уточнены и обобщены основные понятия природно-туристского потенциала региона (территории) с теоретической точки зрения;

- проведена компонентная оценка природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана; рекомендованы показатели и критерии геоэкологической оценки рекреационного использования природной территории, проведена общая территориальная интегральная оценка;

- впервые была проведена геоэкологическая оценка природно-рекреационного потенциала региона, по результатам чего определены региональные особенности рекреационного потенциала территории и выполнено ее эколого-рекреационное зонирование; во время выполнения научной работы составлено 5 карт с использованием ГИС-технологий; - определены направления развития туризма по итогам комплексного анализа особенностей рекреационного использования природы региона.

Практическая значимость исследования. Материалы диссертации полезны в качестве экологически основательных и информационных средств при проектировании схемы определения рекреационной территории и проведении природоохранительных мероприятий; рекомендации по отдельному

или комплексному использованию природных компонентов могут послужить основой при выработке соответствующих продуктов туристскими учреждениями и организациями, подготовке программ устойчивого развития рекреационной среды; рекомендованное эколого-туристское зонирование создает предпосылки для рационального размещения объектов туризма, оптимального разделения рекреационного груза, применения рационального режима использования природы в функциональных зонах и сохранения биологического разнообразия ландшафтов.

Экономическая значимость исследования. Результаты диссертационной работы дают основы для пропорционального размещения отрасли туризма южного региона Кыргызстана в соответствии с экологическими требованиями; через использование привлекаемых туристской деятельностью ландшафтов по принципам экономии и восстановления в течение многих лет, можно будет принести экономическую пользу для региона.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Рассмотрены теоретические и научно-методологические основы методических баз геоэкологической оценки природно-туристского потенциала, концептуальные основы развития и размещения отрасли туризма в Кыргызстане, в том числе в его южном регионе.

2. Обобщен понятийный аппарат структурных компонентов геоэкологической оценки природно-туристского потенциала на основе разностороннего анализа отечественных и зарубежных исследований.

3. При компонентной характеристике природно-туристских ресурсов южного региона Кыргызстана определены их экологические свойства и показатели как средства главной рекреационной ценности. Определен природно-туристский потенциал каждого компонента как его региональные особенности, раскрыты возможности использования туризма и проведена общая территориальная интегральная оценка.

4. При определении экологической ценности природно-туристских ресурсов южного региона Кыргызстана показано их функциональное зонирование и уточнены основные направления. Научно обосновано то, что разностороннее развитие туристской отрасли в будущем может сопровождаться только геоэкологическими условиями.

Личный вклад соискателя. Теоретически обобщены и уточнены некоторые положения размещения и развития отрасли туризма в регионе. При геоэкологической оценке природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана определены региональные особенности природных ресурсов и условий, на основе чего были выработаны рекомендации по возможностям их рационального и многолетнего использования. Составлена карта зонирования геоэкологической оценки природно-туристского потенциала региона.

В результате исследования определено, что эффективное развитие отрасли туризма зависит только от полного соблюдения экологических требований, и доказано, что только экологические свойства и показатели определяют рекреационную ценность всех ландшафтов региона.

Теоретические и методологические основы диссертации составили научно-теоретические исследования и методические разработки отечественных и зарубежных ученых по геоэкологии, рекреационной географии, географии и экономики туризма. В их ряды можно включить таких, как Атышов К.А., Бобушев Т.С., Веденин Ю.А., Ердавлетов С.Р., Квартальнов В.А., Мироненко Н.С., Низамиев А.Г., Преображенский В.С., Твердохлебов И.Т., Чонтоев Д.Т. и др. Работа выполнена в тесной связи с концептуальными исследованиями по распределению производительных сил с использованием трудов выдающихся ученых, как Алаев Э.Б., Баранский Н.Н., Оторбаев К.О., Саушкин Ю.Г. Кроме того, в ходе исследования были использованы различные материалы научных мероприятий, органов государственного управления и службы статистики.

Методами исследования можно назвать сравнительно-географический, статистический, картографический, геоинформационный методы, балльно-экспертную оценку и полевое исследование.

Апробация и распространение результатов исследования. Основные результаты, положения диссертации и предложенные методические рекомендации были обсуждены на региональных, республиканских и международных научных конференциях и опубликованы в научных журналах. Результаты исследования были использованы как часть некоторых предметов для студентов ОшГУ, обучающихся по специальностям “География” и “Туризм и менеджмент”.

Публикация статей. По материалам диссертации было опубликовано 11 научных статей.

Структура работы. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Работа содержит 36 таблиц, 5 рисунков и 5 карт.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обоснованы актуальность и уровень исследования темы работы, ее цель, задачи, объект и предмет исследования, изложены научная новизна, выносимые на защиту положения, отражены практическая значимость и результаты апробации.

В I главе рассмотрены теоретические и научно-методические основы геоэкологической оценки природно-туристского потенциала региона (территории). При решении данной задачи в качестве концептуальной основы развития регионального туризма были взяты критерии и методы оценки природно-туристского потенциала и анализ уровня исследования, структуры, определения природно-туристского потенциала региона.

Согласно цели исследования были определены понятия “регион (аймак)” и “региональный туризм” и раскрыт его своеобразный характер как географической единицы. Основной причиной разнообразия направлений и методической концепции современных региональных исследований является от-

существование единых территориальных, экономических, социально-культурных и других критериев региона. В экономическом и социально-культурном развитии региона место, роль и возможности туризма определены не полностью. Анализируя установленные учеными в данной сфере (Аванесова Г.А., Алаев А.Б., Низамиев А.Г.) понятия, мы остановились на следующем определении: регион – это часть страны или какого-либо пространства разной величины, имеющая определенного уровня сходство природно-географического, функционального единства, обладающая в связи с этим ограничением на основе физико-географических, демографических, экономических, социальных, национально-культурных, административных, ресурсных, экологических и др. показателей. А туристским регионом можно назвать специальную территорию, которая имеет природную, историко-культурную и социально-экономическую мощь для развития туризма и оказания услуг туристам.

Туризм как одна из отраслей экономики состоит из региональных структур согласно территориальному расположению, природно-географическим и социально-экономическим особенностям региона страны. Следовательно, в настоящей работе рассмотрены теоретические основы регионального туризма согласно его теме исследования. Региональный туризм – это одна из территориальных частей туризма, расположенная на имеющей какую-либо природно-географическую и социально-экономическую общность территории и своеобразные рекомендательные и потребительские возможности. Один региональный туризм отличается от другого регионального туризма не только материально-технической базой и уровнем сервиса, но и количеством потребителей и их социальному составу в соответствии с особенностями рекомендаций.

При оценке развития регионального туризма и состояния как сферы хозяйственной деятельности необходимо учитывать ряд ситуаций: маршруты туристских течений в регионе, состав клиентов, прибывших в туристических целях; отношение власти и местных туристских органов к проблемам туризма; место туризма в хозяйственной структуре региона; позитивные и негативные влияния на природную среду. Поэтому В.Г.Заиканов отмечает, что при комплексной геоэкологической оценке региона необходимо учитывать вместе с природно-экологической динамикой социально-экономические показатели, состояние природно-ресурсного потенциала и результаты антропогенного влияния на окружающую среду.

В последнее время усиливается комплексное исследование сферы туризма на региональном уровне, так как ускоренное развитие туризма сильно углубляет разделение общественного труда, оказывая влияние на другие сферы экономики на основе “мультипликаторного эффекта”. В связи с этим в настоящее время проводятся разносторонние исследования с целью достоверного изучения состояния и будущего как малых туристских комплексов, так и регионов, в которых сформирована индустрия туризма мирового значения.

Туризм как отрасль имеет ресурсные направления и в его развитии решающую роль играют количество, состав и качество туристских ресурсов. В

нашем исследовании южный регион Кыргызстана был рассмотрен как рекреационный регион, имеющий характерные ему природные, историко-культурные и социально-экономические условия и своеобразный потенциал.

Региональное сочетание компонентов рекреационного потенциала влияет на специализацию туристской системы разного уровня и это в свою очередь обуславливает развитие соответствующего вида туризма. Туристская структура использует имеющиеся в регионе производственные факторы согласно требованиям туристов и условиям развития нового вида туризма, и стремится к дальнейшему усилению их мощности. Следовательно, рекреационным потенциалом мы называем совокупность природных, природно-антропогенных и антропогенных ресурсов туристского региона, используемых для удовлетворения постоянно изменяющихся туристских запросов индустрии туризма.

Основное содержание рекреационного потенциала составляют природные ресурсы. Они являются природными компонентами, имеющими значение для организации рекреационных мероприятий лечебные, уникальные, оригинальные, эстетические и многие другие свойства. В число природно-рекреационных ресурсов входят природные компоненты, как геологические строения, рельеф, климат, подземные и наземные воды, растительный и животный мир.

Южный регион Кыргызстана отличается ландшафтным разнообразием. Рассматривая ценные и важные природные объекты региона в качестве рекреационного ресурса на основании Концепции устойчивого развития страны, можно предупредить их исчезновение и загрязнение, получая в то же время экономическую прибыль.

При организации туристской деятельности одной из решающих задач является геоэкологическая оценка территории. Еще в 1960-70-е годы советские ученые (Мухина Л.И., Преображенский В.С. и др.) имели в этой области целый ряд научных достижений, разрабатывая критерии и методы оценки. Нами изучены методы отдельных ученых (Бабина Ю.В., Дроздов А.В., Кочуров Б.И., Чижова В.П., Шкаликов В.А. и др.) по комплексной геоэкологической оценке региона на примере соответствующих регионов. И, конечно, при исследовании природно-туристского потенциала южной части Кыргызстана и рассмотрении методологических основ его экономико-географической и геоэкологической оценки, мы опирались на исследования отечественных ученых, как Атышов К.А., Бобушев Т.С., Чонтоев Д.Т. и др.

Исследование оценки рекреационного потенциала - сложный процесс, который требует междисциплинарного подхода. Геоэкологическая оценка региона в целях организации туризма требует учитывать следующие обстоятельства: определение факторов, способствующих развитию туризма, и наоборот, препятствующих; анализ геоэкологических и социально-экономических условий развития региона; оценка рациональности и целенаправленности туристской инфраструктуры; разработка мероприятий по улучшению экологической ситуации и повышению эффективности использо-

вания природно-туристского потенциала.

Оценка рекреационных ресурсов реализуется посредством целого ряда аспектов. Они (или показатели) могут быть различными в соответствии с основными видами рекреационных мероприятий: функциональными, гигиеническими, эстетическими, технико-экономическими, экологическими и др. Каждый аспект должен опираться на собственные принципы и критерии оценки. Сначала для каждой группы компонентов потенциала необходимо выбрать различные критерии, методы и один из вышеназванных аспектов оценки. Например, в качестве критериев оценки природных элементов и самого ландшафта считаются его происхождение, история, уникальность, сохранность, аттрактивность, видовой состав флоры и фауны и многие другие признаки, черты. При оценке туристских ресурсов необходимо учитывать его количественные и качественные особенности и функциональные признаки.

Подавляющую часть природно-туристского потенциала региона можно оценить по количественным показателям. Поэтому для получения последней итоговой оценки все количественные показатели целесообразно перевести в качественные.

Интегральная оценка туристского потенциала какого-либо региона или объекта проводится только условно, потому что она обязательно включает качественные показатели и может объяснить значение в сравнении с потенциалом другого объекта.

Наше исследование опирается на содержание и форму рекреационной мощности региона. В исследовании разработана и применена система оценки природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана на основе опыта старших поколений. Это позволило провести отдельную и интегральную оценку природно-туристского потенциала названного региона.

II глава посвящена индивидуальной оценке природно-туристских ресурсов южного региона Кыргызстана и характеристике природных компонентов территории (рельеф, геологическое строение, природные богатства, климат, воды, растительный и природный мир, ландшафты, природные территории особой охраны).

При освоении и использовании региона в туристских целях решающим фактором являются природные ресурсы. Значит, имеющий решающее значение компонент рекреационного потенциала региона – это природно-туристские ресурсы. Их сочетание в функциональной, территориальной и временной единицах объясняется как необходимое для эффективности туристской деятельности.

Последний этап оценки ландшафтно-рекреационного потенциала региона должен охватить индивидуальную и интегральных оценки, их анализ) и картографическую интерпретацию.

На сегодняшний день существуют самые разные методы оценки природно-туристских ресурсов. Однако среди них самой распространенной и соответствующей комплексному рекреационному анализу территории является оценка уровня пригодности и благоприятности того или иного параметра

(показателя) в рекреационном использовании. При этом оптимальным считается использование 5-балльной системы. В диссертационном исследовании разработана система интегральной и компонентной оценки природного комплекса южных областей Кыргызстана (табл. 1).

Таблица 1

Система оценки природно-туристского потенциала

Качественная оценка	Балльная оценка	Интегральная оценка
Наиболее благоприятная	5	Выше 4-х
Благоприятная	4	3,1 – 4
Относительно благоприятная	3	2,1 – 3
Неблагоприятная	2	1,1 – 2
Наиболее неблагоприятная	1	1

В работе дана оценка и характеристика каждого компонента природы южного региона Кыргызстана в рекреационном аспекте. Также рекомендованы виды туризма, имеющие возможности для развития на их базе. Итоги исследования оценки природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана по компонентам показали, что эта территория некоторые геоэкологические преимущества и занимает 2-ю позицию после Иссык-Кульской долины.

Территориальная интегральная оценка природно-туристского потенциала рассматриваемого региона приведена в табл. 2. Хотя город Ош является самостоятельной административной единицей, но по природным компонентам рекреационного потенциала с территориальной стороны он строго ограничен, поэтому он не был включен в оценку.

Таблица 2

Интегральная оценка природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана

Региональные единицы	Рельеф	Геологические особенности	Климат	Воды	Биоразнообразие	ООПТ	Средняя оценка
Баткенская область	4	4	3	2	2	3	3
Джалал-Абадская область	5	4	5	5	5	5	4,8
Ошская область	5	4	4	4	4	3	4

На основе вышеуказанной оценки можно прийти к следующим выводам: Джалал-Абадская область в среднем занимает интегральную оценку, равную

4,8 баллам, и считается “наиболее благоприятной”, Ошская область имеет оценку в 4 балла и считается “благоприятной”, а Баткенская область определена в 3 балла и имеет категорию “относительно благоприятная” по рекреационным территориям. Также в целях объяснения и доведения до сведения этих результатов была составлена сравнительная карта-схема рассматриваемой территории по областям (1-я карта).

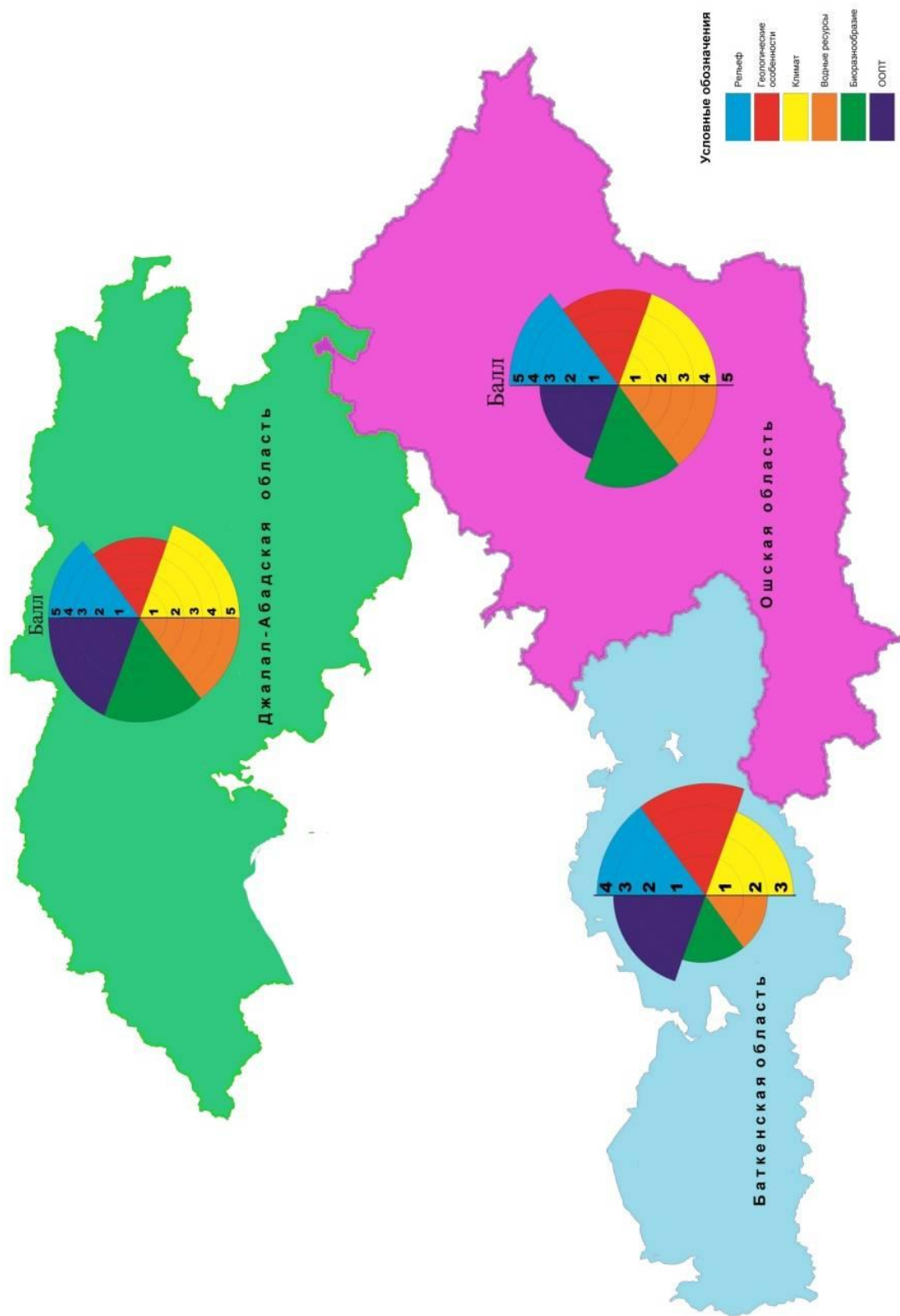
Результаты такой оценки рекомендуются к применению для рекреационного планирования в стране или в соответствующих ее регионах при составлении туристской инфраструктуры, формировании запросов в сфере туризма, распределении туристских потоков. А также ее можно рассматривать в качестве инструмента при управлении развитием сферы туризма, контроле социально-экономических и экологических результатов туристской деятельности, составлении кадастра туристских ресурсов на республиканском и региональном уровнях, территориальном планировании и разработке целевых туристских программ и т.п.

В **III главе** рассмотрены отраслевые и геоэкологические предпосылки использования туристского потенциала южного региона Кыргызстана и его основные направления. Для этого был проведен анализ особенностей государственного управления туристской отраслью и тенденций современного развития. Вместе с тем были рассмотрены геоэкологические условия рекреационного освоения региона, особенности и пути использования природы в настоящее время.

Государство оказывает помощь в развитии туристской деятельности и создает благоприятные условия. Мероприятия такого значения, проводимые в стране, имеют своей целью следующее: обеспечение конституционных прав граждан на отдых; построение необходимых условий для развития туристского бизнеса путём создания возможностей в специализации и конкуренции в секторах туризма; определение приоритетных направлений туристской деятельности; развитие среднего и малого бизнеса в этой сфере; охрана окружающей среды и улучшение ее состояния; разносторонняя защита природных и исторических памятников, а также демонстрация их туристского значения.

В национальной стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на 2013-2017 годы туризм рассматривается в ряду стратегических аспектов развития экономики. В этом важном государственном документе подчеркивается, что главным условием развития отрасли считается обеспечение устойчивости природных ландшафтов, являющихся объектом туристского роста. Для стимулирования и дальнейшего развития внутреннего и международного туризма в Кыргызстане и в целях формирования современного высокоэффективного, конкурентоспособного туристского комплекса целесообразно принятие специальных государственных программ нового значения. Такие документы имеют инновационный характер и предполагают стимулирование процесса развития рыночных отношений в сфере туризма.

Карта №1. Карта-схема интегральной оценки по областям природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана

Для анализа экономико-географической тенденции в туристской деятельности огромное значение имеет разностороннее комплексное исследование его хозяйственных субъектов. В данной отрасли натуральные и финансовые показатели помогают определить положительное и отрицательное влияние факторов и их причин. При решении многих вопросов туризма требуется повышение социально-экономических показателей страны и его регионов. Статистическая информация по влиянию туризма на ВВП страны показывает его ежегодный рост: от 3,7% (2010 год) до 4,8% (2014 год). Если в сфере туристской деятельности объем валового дохода составил в 2010 году 20700 млн. сомов, то в 2014 году достиг 45939,1 млн. сомов. Значит, статистическая информация убеждает в том, что в хозяйственной структуре страны туризм является стабильно развивающейся отраслью.

Исследуемый регион как своеобразный туристский район составляет площадь в 75,9 тыс. км². А численность населения составляет 3174,5 тыс. человек. Регион занимает выгодное внешнее экономико-географическое и геополитическое положение, способствующее созданию предпосылок для развития различного межрегионального торгового, культурного и делового сотрудничества. Автомобильные магистрали по маршрутам «Ош - Сары-Таш - Хорог (Таджикстан)», «Ош - Сары-Таш - Иркештам - Кашгар (Китай)», «Ош - Баткен - Ходжент (Таджикстан)» имеют не только межобластное региональное, но и межреспубликанское и межгосударственное стратегическое значение.

Развитие туризма в регионе успешно реализуется только в том случае, когда политика поддержки развития туризма на государственном и местном уровнях ведется с использованием различных методов и форм. Также стратегия управления регионом должна соответствовать задачам государственной политики в сфере туризма.

В южных областях страны число зарегистрированных в сфере туризма хозяйствующих субъектов в начале 2011 года было равно 710, то этот же показатель на 1 января 2015 года был равен 2240 (табл. 3).

Таблица 3

**Субъекты, зарегистрированные как хозяйствующие в сфере туризма
по региону***

Региональные единицы	Гостиницы	Учреждения отдыха и туризма	Рестораны, бары и столовые	Туристские агентства	Санаторно-курортные учреждения	Заповедники	Всего
Баткенская область	$\frac{23}{41}$	$\frac{14}{22}$	$\frac{12}{312}$	$\frac{19}{36}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{-}{2}$	$\frac{71}{417}$
Джалал-Абадская область	$\frac{60}{105}$	$\frac{44}{56}$	$\frac{31}{265}$	$\frac{83}{141}$	$\frac{9}{10}$	$\frac{2}{4}$	$\frac{229}{581}$
Ошская область	$\frac{18}{38}$	$\frac{13}{19}$	$\frac{22}{502}$	$\frac{36}{43}$	$\frac{5}{6}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{96}{611}$
Город Ош	$\frac{44}{91}$	$\frac{21}{21}$	$\frac{33}{204}$	$\frac{210}{309}$	$\frac{6}{6}$	-	$\frac{314}{631}$
Всего	$\frac{145}{275}$	$\frac{92}{118}$	$\frac{98}{1283}$	$\frac{348}{529}$	$\frac{23}{26}$	$\frac{4}{9}$	$\frac{710}{2240}$

*Подсчитано на основе информации Национального статкомитета КР на 1 января 2011-2015-х годов. В числителе даются сведения за 2011 год, а в знаменателе - за 2015 год.

Как показано в таблице, за последние 5 лет все количественные показатели в сфере туризма южного региона выросли. Точнее говоря, число гостиниц выросло на 190%, учреждений отдыха и туризма - на 128%, рестораны и другие точки общественного питания - на 130%, туристские агентства - на 152%, санаторно-курортные учреждения - на 113%, природные парки и заповедники - на 225%. А общее число роста числа предприятий составило 315%. Здесь по количественному росту особое отличие имеют рестораны и другие точки общественного питания: в Баткенской и Ошской областях рост превысил более, чем в 20 раз.

Из общего количества отдыхающих туристов в организационном секторе доля граждан Кыргызстана составила в 2014 году более 80% (более 560 тыс. человек), что по сравнению с 2012 годом показывает рост на 9%. Следует отметить, что среди населения из года в год идет рост потребления услуг специально организованного туристского обслуживания.

В 2014 году количество прибывших в Кыргызстан зарубежных граждан составило 2,8 млн. человек (по сравнению с 2010 годом это больше в 3,3 раза). В том числе количество прибывших в республику из стран СНГ граждан составило 2,7 млн. человек (96,4% от общего числа зарубежных туристов) и из других стран, кроме СНГ, прибыло 153 тыс. человек (3,6%). Основное течение зарубежных туристов было из Казахстана, России, Узбекистана, Таджикистана, Китая, Германии, Турции и США.

Число посетителей по стране их основного проживания, принятых туристскими учреждениями в исследуемом регионе за 2014 год, отражено в табл.

Количество туристов (человек), принятых учреждениями туризма в 2014 году (по стране их проживания)*

Региональные единицы	Всего	В том числе		
		из стран, кроме СНГ	из стран СНГ	граждане Кыргызстана
Баткенская область	<u>14378</u> 2,1	<u>67</u> 0,2	<u>94</u> 0,1	<u>14217</u> 2,5
Жалал-Абадская область	<u>72889</u> 10,4	<u>1010</u> 2,3	<u>274</u> 0,3	<u>71605</u> 12,7
Ошская область	<u>22211</u> 3,2	-	-	<u>22211</u> 3,9
Город Ош	<u>42120</u> 6,0	<u>1383</u> 3,2	<u>440</u> 0,5	<u>40297</u> 7,1
Всего	<u>151598</u> 21,7	<u>2460</u> 5,7	<u>808</u> 0,9	<u>148330</u> 26,2

*Подсчитано на основании информации Национального статкомитета КР. В числителе - количество принятых (прибывших в город) людей, в знаменателе – доля в стране, в %.

За период с 2010 по 2014 год наблюдается рост числа туристов, прибывших в туристические учреждения региона: в 2010 году это число показало 80467 человек, то в 2014 году достигло уже 151598, в том числе 2460 человек прибыло из стран, кроме СНГ, и 808 человек из стран СНГ.

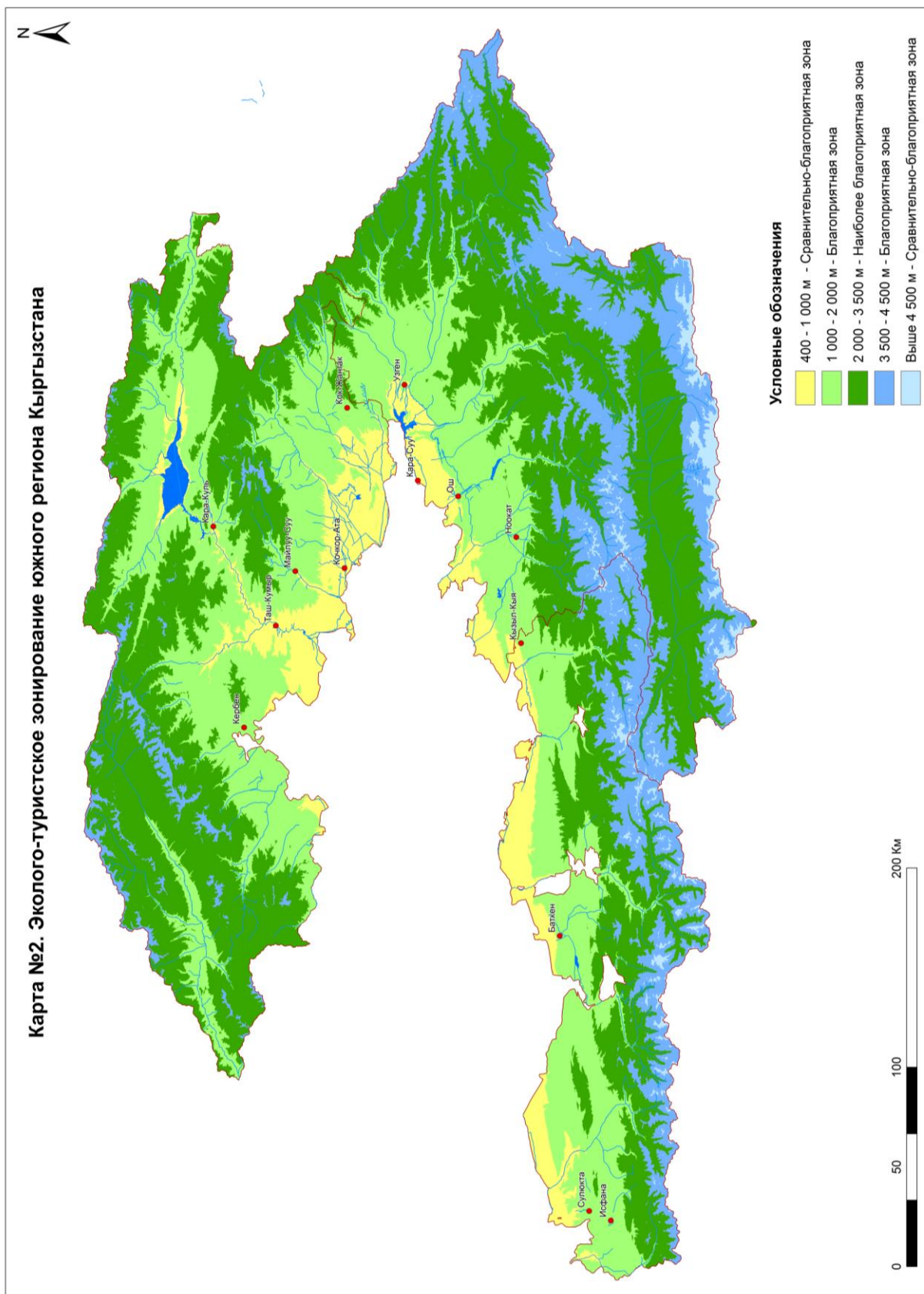
Дальнейшее развитие туризма в регионе предполагает строительство новых объектов туризма в Ошской и Джалал-Абадской областях. Привлечение в хозяйственный оборот туризма новых ресурсов и зон влияет на специализацию района и помогает в распределении труда внутри района.

Несмотря на то, что Баткенская, Джалал-Абадская и Ошская области и городе Ош Кыргызстана имеют большое будущее и возможности в плане развития внутреннего туризма, недостаточно развита сфера въездного туризма. Основной причиной того является отсутствие подготовленной туристскими фирмами рекламы по туристским ресурсам местной заинтересованности. Рекреационный потенциал региона до сих пор еще не нашел своего места в международном туристском бизнесе и сильно отстает от зарубежных конкурентов в организации въездного и выездного туризма. Отсталость и неразвитость въездного туризма доказывает, что сервис местных гостиниц и иных учреждений отдыха имеет низкий уровень и не отвечает зарубежным требованиям. Очевидно, что такая ситуация препятствует течению зарубежных туристов.

Цели стратегии защиты природы в общем региональном планировании действий должны быть направлены на разработку рекомендаций по рациональному размещению того или иного вида хозяйственной деятельности. Такие разработки стратегии защиты природы должны в первую очередь включать анализ экологической функции территории. Следовательно, определе-

ние экологической функции природных комплексов рассматриваемого региона считается одним из основных механизмов определения рекреационной функции территории. При освоении той или иной территории в туристских целях необходимо выдвинуть на главное место основные принципы и критерии экологии, как комплексность, оптимальность и рациональность.

С применением интегральной оценки и ГИС-технологий для освоения региона в рекреационных целях была составлена карта зонирования территории южного региона Кыргызстана по высоте уровня геоэкологической и рекреационной благоприятности (2-я карта). Например, 1-я зона обладает категорией “сравнительно благоприятная” ввиду того, что пространство на уровне высоты 400-1000 м освоено посредством антропогенных мероприятий почти на 80-90%. В такой местности расположена основная часть населенных пунктов (в том числе города), земельные и водные ресурсы полностью включены в производственную и сельскохозяйственную деятельность. 2-я зона – пространство на уровне высоты 1000-2000 м вошла в категорию “благоприятная”. В этой зоне широко распространена площадь антропогенных ландшафтов. Однако в некоторых местах встречаются природные поля, луга и леса. Источники термоминеральных вод, основные массивы орехоплодовых лесов Арстанбапа повышают свойства рекреационной благоприятности. 3-я зона – пространство на высоте 2000-3500 м определено как “самая благоприятная” для туризма, так как здесь распространены оригинальные компоненты и свойства, характерные для горной экосистемы: массивы арчевых и еловых лесов, широкие площади различных кустов, альпийские и субальпийские луга, многообразие и густота травяного покрова и т.п., чистота воздуха и воды. Для туризма особенно привлекательны альпийские и субальпийские луга как уникальный ресурс, обладают потенциалом привлекательности для туристов, в том числе из-за рубежа. 4-я зона – пространство на высоте 3500-4500 м снова попадает в категорию “благоприятная”, потому что на таких территориях в связи с высотой наблюдается уменьшение видового состава природно-туристских ресурсов. Последняя, 5-я зона – пространство на высоте свыше 4500 м определена как “сравнительно благоприятная” территория. Эта зона ценится ввиду сложного характера использования не с экологической, а орographic стороны. Из туристских ресурсов размещены скалы и валуны, ледники и вершины гор, которые интересны в основном для горного туризма и альпинизма.

Конечно, при анализе геоэкологических условий территории в целях развития отрасли туризма требуется учитывать вероятность и случайность опасных явлений природы и их последствия. Поскольку территория Кыргызстана как горной страны характеризуется многообразием возможных опасных природных явлений. Последствия подобных явлений для туристской деятельности также оцениваются на разном уровне, поскольку в условиях горных долин создается опасность для жизни и здоровья туристов.

Каждая туристская деятельность отличается друг от друга по уровню использования природных ресурсов. Следует отметить, что туристский тип использования природы имеет свои особенности.

Для понимания значения этой поднятой проблемы и для претворения его в жизнь, целесообразно рассмотреть влияние человеческой деятельности на природную среду. Деятельность человека в туристских целях активно или пассивно, прямо или косвенно на определенном уровне оказывает отрицательное влияние на окружающую среду. В диссертационной работе подробно описаны эти отрицательные влияния.

Если в зоне прогулок число туристов больше, а устойчивость природной среды ниже (это особенно касается горных зон), то влияние туристов на компоненты окружающей среды снижается с уровня наблюдения до уровня уничтожения. Например, от избытка числа туристов и неоптимального разделения их на группы почвенный слой на горных местностях стирается вместе с травяным покровом. К примеру, как показывают наши исследования, на склонах 40-50° кривизны эрозия почвы происходит в 8-10 раз быстрее, а на склонах 60-70° кривизны - в 12-15 раз. Также мы старались определить влияние животноводства и туристской деятельности на почвенный слой и травяной покров. Определено, что при топтании земли и укреплении почвы по сравнению с людьми внушительно намного больше давление скота. Например, если человек (вместе с его поднятым грузом, мы взяли средний вес в 80 кг) на площади 1 см² в среднем давит весом в 180-200 гр., крупнорогатый скот (средний вес в 450 кг) на такую же площадь давит весом в 800-900 гр., а мелкорогатый скот давит весом в 350-400 гр. Значит, влияние людей на состояние почв и растительного покрова в полевых условиях сравнительно невелико и можно оптимально организовать прогулку многочисленных туристов с соблюдением экологических требований.

Сегодня в связи с резким изменением понятий людей о правильном использовании времени, заботе о своем здоровье, профилактике болезней и недугов растут количество и виды неорганизованного массового отдыха в зонах рекреационного направления. В таких целях в основном горные долины, берега озер и рек, леса, поля используются интенсивно и претерпевают сильные антропогенные воздействия. По нашим расчетам, если на сегодняшний день в южном регионе Кыргызстана 80-100 тысяч человек будут участвовать в турах от 3 до 10 дней, то около 500 тысяч человек будут привлечены к 1-дневным турам. Печально, что все 1-дневные туры проходят с нулевым участием в организации специализированных учреждений и без всякого контроля.

Увеличиваются виды эрозии, способствующие появлению линейности и обрывистости.

Проблему рекреационного использования территории целесообразно направлять на обеспечение устойчивости экосистемы. Рост запросов и требований туристов и их видовое изменение в рекреационном использовании природы диктует необходимость перехода с экстенсивных форм на интенсивные формы. Для этого в рекреационных регионах необходимо выделять специальные площади, где следует проводить время отдыхающих, организуя различные мероприятия.

Наконец хочется напомнить, если восстановление природно-рекреационных ресурсов будет происходить только в рамках природной закономерности посредством экосистемы той местности, то названные ресурсы сохраняют свой природный вид, структуру и качество, огромную привлекательность и пригодность для туризма. Эти требования должны лежать в основе использования природы, её географическое и экологическое исследование и планирование должно включать следующие подходы:

- составление карт ландшафтного планирования при разностороннем исследовании природных ландшафтов территории, их структуры, динамики и особенностей развития;

- составление инвентаризации и кадастра природных ресурсов и условий региона, разработка схем их использования и восстановления;

- количественная и качественная оценка свойств благоприятности и удобства природных ресурсов, исследование их туристской емкости, экологической возможности и устойчивости, проведение отраслевого прогнозирования с определением уровня ландшафтных и компонентных изменений при рекреационном использовании.

ОСНОВНЫЕ ВЫВОДЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

1. Научное исследование в сфере геоэкологической комплексной оценки природно-туристского потенциала региона (территории) требует раскрытие научно-теоретической и методической сущности и значения основных понятий (терминов) и положений по данному вопросу. С этой целью в диссертационной работе даны определения понятий “аймак (регион)”, “туристский регион”, “региональный туризм”, “природно-туристский потенциал” и др. при авторской интерпретации. Изучены исследования отечественных и зарубежных ученых в области оценки природно-туристского потенциала и разработана система индивидуальной (компонентной) и интегральной оценки природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана посредством обобщения критериев и методов оценки.

2. Охарактеризованы природные компоненты природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана (рельеф и орография, геологические особенности и полезные ископаемые, климат, воды, растения, животные,

ландшафты и природные территории особой охраны). На основе индивидуальной оценки определено место каждого компонента региона в формировании рекреационного потенциала.

3. Проанализированы состояние государственного управления развитием туризма в стране и современные тенденции развития отрасли по целенаправленному освоению природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана. Показано, что государственное урегулирование отрасли должно быть обосновано на экологических принципах. Туризм как новый аспект экономики имеет ежегодный динамический рост и претерпевает территориальные и структурные изменения. Однако в исследуемом регионе туристский потенциал освоен не полностью и существует необходимость расширения туристской инфраструктуры.

4. Защита природной среды – самое главное требование при освоении территории в рекреационных целях. При этом антропогенное давление не должно нарушать предельные закономерности устойчивости природно-рекреационной системы. С этой целью проанализированы такие факторы, как демографическая ситуация в регионе, загрязнение атмосферного воздуха, использование вод, разработка земель, проявление опасных природных явлений.

5. При помощи картографической интерпретации на основе результатов индивидуальной и интегральной оценки природных ресурсов и условий южного региона Кыргызстана составлена карта рекреационной благоприятности названной территории. Иначе говоря, выделено 5 туристских зон в зависимости от уровня изменения рекреационной благоприятности по высотности, определены их природные условия и рекомендованы вероятные направления для развития регионального туризма.

6. Комплексная оценка природно-рекреационного потенциала территории в геоэкологической ситуации поможет в составлении базы объективной и динамической информации по количественным и качественным показателям туристских ресурсов и условий региона, в их эффективном использовании, восстановлении и защите. Его можно рассматривать как главный механизм управления развитием отрасли туризма, контроля социально-экономических и экологических результатов туристской деятельности, как инструмент составления кадастра туристских ресурсов на республиканском и региональном уровнях, территориального планирования и разработки целевых туристских программ. Это поможет в проведении таких мероприятий, как рациональное использование рекреационных ресурсов, пропорциональное размещение объектов отрасли туризма по территории, правильное распределение рекреационного давления.

7. Необходимо развивать региональный туризм на основе экологических принципов в режиме рекреационного использования природы и сохранения возможности восстановления ресурсов. При освоении той или иной зоны в туристских целях необходимо выдвинуть на первое место критерии комплексности, оптимальности и рациональности. Исследования показали, что

влияние (давление) туристского течения на природные ландшафты (в основном на почвенный или растительный слой) в 2-4 раза меньше по сравнению с сельскохозяйственными животными. Дальнейшее эффективное развитие отрасли требует количественной и качественной оценки природных ресурсов по свойствам благоприятности и удобства, изучения их туристской емкости, экологических возможностей, регулярного проведения мероприятий по мониторингу ландшафтных изменений, исходящих из рекреационного использования.

**Основное содержание и положения диссертации отражены
в следующих публикациях автора**

1.Култаева А.К. О значении озеленения и украшения городов [Текст] /Аккулов А.У. //Материалы научного семинара “Актуальные проблемы географии”, посвященного Дню работников лесного хозяйства КР. - Ош, 2004. - С. 3-6.

2.Култаева А.К. Основные принципы выбора ассортимента озеленения населенных пунктов и городов [Текст] /Токторалиев Б.А., Дуванакулов М. //Известия Ошского технологического университета имени М. Адышева. - Ош, 2009. - №2. - С. 28-31.

3.Култаева А.К. Основы развития экотуризма и влияние туристской деятельности на окружающую среду [Текст] //Вестник Ошского гуманитарно-педагогического института. - Ош, 2013. -№1. - С. 170-172.

4.Култаева А.К. Лесные ресурсы Кыргызстана и проблемы их сохранения и комплексного использования [Текст] /Низамиев А.Г., Турдиев Т. //Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. - Алматы, 2013. -С. 17-21.

5.Култаева А.К. Оценка климатических условий южного региона Кыргызстана в рекреационных целях [Текст] //Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева, Бишкек, 2014.- №1. С. 106-109.

6.Култаева А.К. О регионе и региональном туризме [Текст] //Тюркоязычные страны. Республиканский научно-методический и познавательный журнал. - Алматы, 2014. - С. 47.

7.Култаева А.К. Рекреационный потенциал регионального туризма [Текст] //Известия Кыргызского государственного технического университета имени И. Раззакова. - Бишкек, 2014. - №33. - С. 34-40.

8.Култаева А.К. Развитие и размещение туризма в Кыргызстане: эколого-экономическое обоснование [Текст] / А.Г.Низамиев, С.Артыкбаева //Молодой ученый: научный журнал. -Казань, 2015. -№8 (88). - С. 360-363.

9. Култаева А.К. Рекреационные ресурсы Юго-Западного Тянь-Шаня и их зависимость от природных и социальных факторов (аналитический обзор литературы) [Текст] / С.Артыкбаева //Молодой ученый: научный журнал. - Казань, 2015. - №8 (88). - С. 357- 359.

10.Култаева А.К. Лесные ресурсы в качестве основы природного капитала горного Кыргызстана [Текст] /Низамиев А.Г., Турдиев Т. //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, Бишкек, 2015. - №10. -С. 44-47.

11.Култаева А.К. Туристско-рекреационное значение территорий, взятых под особую сохранность (на примере южного региона Кыргызстана) [Текст] //Вестник Иссык-Кульского государственного университета имени К. Тыныстанова. -Каракол, 2016. - №1. - С. 105-109.

Култаева Акмарал Кубанычбековнанын “Аймактын табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык баалоо маселелери (Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында)” деген темада 25.00.36 – геоэкология адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: аймак, аймактык туризм, аймактын табигый-туристтик потенциалы, геоэкологиялык баалоо, рекреация, рекреациялык ресурс, жаратылыш ресурстары, аймактын геоэкологиялык шарттары.

Изилдөө объектиси – Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалы.

Изилдөөнүн максаты: аймактын табигый-туристтик потенциалын аныктоонун жана аны геоэкологиялык баалоонун теориялык-усулдук негиздерин талдоо, Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик ресурстарына компоненттик мүнөздөмө берүү жана баалоо, аймактын социалдык-экономикалык абалын жана тармактын инфраструктуралык дараметин талдоо.

Изилдөө методдору: салыштырма-географиялык, статистикалык, картографиялык, геоинформациялык, талаалык методдор, баллдык жана интегралдык баалоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: аймактын табигый-туристтик потенциалын геоэкологиялык баалоонун илимий-теориялык негиздери жана усулдары изилденди, Кыргызстандын түштүк аймагынын табигый-туристтик потенциалына компоненттер боюнча жана интегралдык баалоо жүргүзүлдү, геоэкологиялык баалоо үчүн көрсөткүчтөр жана критерийлер сунушталды, аймактын табигый-рекреациялык потенциалы биринчи жолу геоэкологиялык жактан баалануу менен анын натыйжасында территориянын рекреациялык потенциалынын аймактык өзгөчөлүктөрү аныкталып, экологиялык-рекреациялык зоналаштыруу жүргүзүлдү, аймактын социалдык-экономикалык жана экологиялык абалдарына жана шарттарына комплекстүү талдоо жүргүзүү менен туризмди өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүнө сунуштар берилди.

Пайдалануу даражасы: изилдөөнүн жыйынтыктары, жоболору жана усулдук сунуштары аймактык, республикалык жана эл аралык конференцияларда баяндама жасалган жана талкууланган, айрым чет элдик илимий журналдарда жарыяланган. Теориялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары ОшМУнун “География” жана “Туризм” адистиктеринин студенттери үчүн айрым предметтердин бөлүгү катары пайдаланылды.

Колдонуу тармагы: изилдөөнүн жыйынтыктары жана сунуштары туризм тармагын жетектөөчү жана уюштуруучу мекемелерде, мамлекеттик айлана-чөйрөнү коргоо уюмдарында, орто жана жогорку окуу жайларынын окуу процессинде колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Култаевой Акмарал Кубанычбековны на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 25.00.36 – геоэкология на тему “Геоэкологические проблемы оценки природно-туристского потенциала региона (на примере южного региона Кыргызстана)”

Ключевые слова: регион, региональный туризм, природно-туристский потенциал региона, геоэкологическая оценка, рекреация, рекреационный ресурс, природные ресурсы, геоэкологические условия региона.

Объект исследования – природно-туристский потенциал южного региона Кыргызстана.

Цель исследования: анализ теоретико-методических основ определения природно-туристского потенциала региона и его геоэкологической оценки, покомпонентная характеристика и оценка природно-туристских ресурсов южного региона Кыргызстана, анализ социально-экономического состояния региона и потенциала инфраструктуры отрасли.

Методы исследования: сравнительно-географический, статистический, картографический, геоинформационный, полевой методы балльная и интегральная оценка.

Полученные результаты: исследованы научно-теоретические основы и методы геоэкологической оценки природно-туристского потенциала региона, проведена покомпонентная и интегральная оценка природно-туристского потенциала южного региона Кыргызстана, предложены показатели и критерии для геоэкологической оценки, на основе геоэкологической оценки природно-рекреационного потенциала региона впервые определены региональные особенности рекреационного потенциала территории, проведено эколого-рекреационное зонирование, проведен комплексный анализ социально-экономического и экологического состояния и условий региона и предложены рекомендации по возможностям развития туризма в регионе.

Степень использования: выводы, положения и методические предложения исследования доложены и одобрены на региональных, республиканских и международных конференциях, опубликованы в отдельных зарубежных научных журналах. Выводы теоретических исследований использованы как часть содержания отдельных предметов специальностей для студентов ОшГУ, обучающихся по специальностям “География” и “Туризм и менеджмент”.

Отрасль использования: выводы и предложения исследования могут быть использованы в учреждениях управления и организации туризма, охраны окружающей среды, в учебном процессе средних и высших учебных заведений.

Rezume

the dissertation of Kultaeva Akmaral Kubanychbecovna for the degree of candidate geographical science of specialist 25.00.35 – geoecology of theme “Geoecological problems of assessments of natural-touristical potentials of region (for example south region of Kyrgyzstan)”

Key words: region, regional tourism, natural-tourist potential of region, geoecological assessment, recreation, recreational resource, natural resource, geoecological conditions of regions.

The object of investigation – natural-tourist potential of south Kyrgyzstan.

The aim of investigation – analyze of theoretical-methodological foundations of determination natural-tourist potential of region and its geoecological assessments, component-wise description and assessment of natural tourism resources of the southern region of Kyrgyzstan, analyze social-economic conditions of regions and infrastructure potential industry.

The methods of investigation: related studies on dissertation conducted using the following methods: comparative geographical, statistical, cartographical, geoinformational, field, mark and integral assessment.

Results: studied scientific theoretical basis and methods of geo-ecological assessment of the regions natural tourism potential, performed component – wise and integrated assessment of natural tourist potential of the southern region of Kyrgyzstan, proposed indicators and criteria for geo-ecological assessments, on the basis of geo-ecological of assessment of natural-recreational potential southern region firstly determinate regional features of recreational potential territory, holding ecology recreational zoning, holding complecise analyze of social-economical and ecological condition and circumstances of regions and offered recommendation for opportunities of development of tourism utilization.

Degree of using: conclusions, situations and methodical offers of investigations were reported and approved on the regional, republic and international conferences, published in some so reign journals, conclusions of theoretical investigation of using as part of content of individual subjects specialty of “geography” and “tourism” for the students of OshSU.

The industry of using: conclusion and offers of investigation can be used in the management and organizations of tourism, environmental protection, and in the secondary and higher educational processes.

Подписано в печать 10.08.2016 г.

Объем: 1,75 б.т.

Заказ №27

Формат: 60x84 1/16.

Тираж: 100 шт

Редакционно-издательский отдел “Билим”
г.Ош, ул.Ленин, 331

Басууга берилди 10.08.2016-ж.

Көлөмү: 1,75 б.т.

Буюртма №27

Форматы: 60x84 1/16.

Нуска: 100 даана

Ош МУ “Билим” редакциялык басмасы

